

ИСТОРИЈА
ПРИМЕЊЕНЕ
УМЕТНОСТИ
КОД СРБА

I ТОМ
СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА

history
of the applied
arts with the serbs

volume I
serbia in the middle ages

БЕОГРАД 1977

Beograd 1977

ВЕЗ

Писани извори ● У српским средњовековним писаним изворима помињу се делови одеће или предмети који су допуњавали унутрашњи декор цивилних грађевина богато украшени везом, што потврђују и ликовни извори. На жалост, предмети лаичког карактера готово нису сачувани, па се континуитет у развоју уметничког веза, значајне гране примењене уметности код Срба, може пратити искључиво на предметима сакралног карактера.

Сходно византијском начину украшавања унутрашњости црквених грађевина као и богослужбеном церемонијалу, наше средњовековне цркве и манастири били су богато украшавани скупоченим тканинама, некад везеним, што је примењивано и на свештеничким одежама. Због природе материјала склоног оштећењима, велики део овог покретног уметничког блага је с временом сасвим пропао. Неки обичаји вековима одржавани у православној цркви допринели су уништењу ових предмета; припремање светог мира на пример, при чему је пламен прогутао многе драгоцене црквене одежде, или сахрањивање црквених великодостојника у репрезентативној одећи, која није увек савремена, већ некад и знатно старија, о чему сведочи гробни налаз из цркве св. Петра код Новог Пазара. Најзад, због вековних пљачки и одношења драгоценог материјала из црквених ризница, знатан део уметничких предмета ове врсте је нестао. У тешким временима, пред најездом Турака, при миграцијама индивидуалним и масовним, међу драгоценостима које се склањају налазе се и делови црквене одеће и покривачи литургијског карактера, који се, да би се сачували, некад смештају у географски удаљене манастире. Политички и економски неповољне ситуације објашњавају расутост ове врсте предмета на широком подручју далеко од места настајања. Упркос наведеним чињеницама ипак је сачуван значајан фонд овог материјала драгоценог за потпуно и свестрано разумевање и праћење наше средњовековне уметности.

Српски средњовековни владари, племство и црквени поглавари, ктитори репрезентативних цркава и манастира, сем различитих повластица, особито приликом њиховог оснивања или обнављања дарују своје задужбине у земљи и ван ње разним уметничким предметима потребним за богослужење или за украс цркве. Међу њима се помињу свештеничке одежде и црквени покривачи.

Судећи по сачуваним предметима и ликовним представама сматрамо да су многи били украшавани везом, иако се то у већини писаних извора, које можемо пратити од XII века, изричито не наводи, мада формулације

неких текстова указују на ово. Већ се у Студеничком и Хиландарском типичу св. Саве помињу „свете одежде и завесе...“ По Доментијану, Стефан Немања даје Богородици Ватопедској „безбројно рухо“, а св. Богородици у Кареји „покрове светих сасуда са бисером и камењем, затим епитрахиле, трапезофоре“. При оснивању, манастир Жича на пример добија од ктитора Стефана Првовенчаног и његовог сина Радослава „довољно и завјеси и покриви светими и ризами чистими“. Наводећи поклоне краљице Јелене манастиру Градцу архиепископ Данило помиње и „златоткане завесе“, а међу њеним даровима црквама и манастирима „изабране одежде јерејима“. Краљ Драгутин поклања приликом посете архиепископу Данилу „многа злато и свештеничке одежде“. У хрисовуљи краља Милутина издатој приликом оснивања пирга поред Хиландара каже се „и испљнихъ књигами завјеси“. Стефан Дечански при оснивању Дечана дарује манастир „красними ризами и петрахили и нафруквицами и наведорнициами и трафезафори и завјеси и фелони и дипломи“ како то бележи његов биограф Цамблак. Цар Душан такође дарује цркве и манастире на Атосу „... свещеними одѣждами“, што се наводи кад је реч и о његовим поклонима манастиру Хиландару. О Душановом наследнику цару Урошу његов биограф Пајсије каже да је украсио цркву св. Тројице у Скопљу „красним иконама и одежама...“ У опису манастира Раванице из XIV века помињу се „завесе различни...“ Скупоченост поклона Стефана Лазаревића манастиру Ресави, при оснивању, бележи Константин Филозоф, његов биограф: „служабне одежде и црквене сасуде довољно са великим бисерјем и златом украшене толико много да превазилазе изабране велике Лавре Свете Горе“.

Црквени достојанственици добијају и размењују поклоне са високим личностима на Истоку. По Доментијану, св. Сава приликом проглашења за архиепископа добија од византијског цара у Цариграду „патријаршијске ризе... и одјејанија“. При повратку са свог другог путовања у Јерусалим прима од антиохијског патријарха као ударје „патријаршијске ризе“. На основу докумената из Дубровачког архива датованих првом годином XIV века, у време владавине краља Милутина, сазнајемо да се наш високи црквени достојанственик снабдева тканинама посредством Дубровника. Наиме, 11. новембра 1301. Мало веће се саглашава да се за рашког архиепископа извезу „darpregis“ у које је уложио 170 перпера. О њима се ништа ближе не каже, али претпостављамо да су биле намењене изради његовог орната, или предвиђене за украс цркве. Оне се накнадно, често, украшавају везом.

С друге стране постоје писани извори по којима српски владари, сем у Свету Гору, шаљу поклоне црквама и у друге удаљене земље. По архиепископу Данилу, биографу краља Драгутина, знамо да овај владар „у руску земљу много пута шиљаше посланике своје са драгоценим даровима ка божанственим црквама и манастирима“. За ове предмете претпостављамо да су рађени на Драгутиновом двору, јер исти биограф бележи да су се тамо израђивали разни уметнички предмети. Крајем XIV и почетком XV века почиње повлачење Срба пред Турцима. Може се претпоставити да су црквени достојанственици, Кипријан, Цамблак и други, као избеглице из наших крајева понели са собом у Русију књиге, иконе и остале уметничке драгоцености, па међу њима и везене предмете.

Везе Срба са Влашком и Молдавијом ојачале су пропашћу појединих делова српске државе. У другој половини XIV века у Влашкој је особито значајна делатност попа Никодима Грчића из околине Новог Брда, који се „трудио“ око подизања манастира Водице и Тисмане у југозападној Влашкој. За оба манастира Никодим је добио помоћ и од кнеза Лазара. Деспот Стефан Лазаревић обнавља прилагање овим манастирима. Словен-

ски калуђери се, бежећи испред Турака, нарочито у првим годинама турске доминације на Балкану, склањају у румунске земље заједно са драгоценостима. Тако се вероватно међу осталим уметничким предметима нашла и плаштаница монахиња Јефимије и Еупраксије у удаљеном молдавском манастиру Путни.

Терминологија ● Литургијски и други покривачи, који су служили за украшавање цркве, као и свештеничке одежде које су доприносиле сјају црквеног ентеријера, често се у средњовековним писаним изворима помињу под општим појмовима, подразумевајући више врста, на пример кад се манастири и цркве дарују, некад се каже: „светим одеждама“ или „ризима чистими“ или „свештеници“, или уопште, кад је реч о украшавању цркве, употреби се „свештенички одежди“. У неким наводима су поједине групе предмета спецификоване. Обично после општег термина „красни ризами“, долази набрајање: „петрахији и наруквизици и трафезафори и завеси и фелони и дипломи“. У неким случајевима се предмети ближе одређују, па се у преводу, на пример каже „изабране одежде јерејима“, „епитрахиље и наруквице златом украшене“, „свештене одежде и свилене тканине које су имале бисере и драгоцене камење“, „златоткане завесе“, „златне покрове светих сасуда са бисером и драгим камењем“, или у оригиналном тексту „завесе различитне от вѣста и злата исткана“. Називи предмета, са описом материјала и начина рада, чак и описом представа на њима сачувани су у покладу жупана Десе и његове мајке Белославе из 1281. У њему се цитира „drapus unus de seta, in quo erat Christus cum discipulis operatis ad aurum“, „pecie de xamito operato ad aurum pro cooperiende calice“, „drapus unus pro cooperienda altari de xamito cum una cruce intus“, „item drapus unus pro cooperienda altari cum liste circum circa de auro filato . . .“, „item cooperte due pro calice de drapo ad aurum . . .“, „manipuli due de drapo ad aurum“, „cooperte due pro calice de drapo ad aurum“. Описи су потпуно у складу са насликаним и сачуваним материјалом. Из наведених примера, не укључујући латински текст, видимо да се терминологија за поједине врсте свештеничке одеће и црквених покривача, употребљавана у време откад потичу најстарији сачувани везени предмети, неизмењена одржала и до наших дана, мада све врсте помињаних покривача и делова одеће нису сачуване; њихово постојање потврђују и ликовни извори. Изузетно се у посветним текстовима на самим предметима помиње и њихов тачан назив. На Јефимијиној катапетасми из Хиландара извезено је: „приложи се сѣ катапетасмо“ или на аеру којим је закрпљена охридска плаштаница, током I светског рата, вероватно, пренета у Бугарску, у посветном тексту стоји „... ο αἰών“. На везовима у вотивним текстовима се знатно чешће употребљавају неодређене формулације које не дефинишу предмет који се поклања. Тако се на Јефимијиној похвали кнезу Лазару каже: . . . „приносьть сѣ. . .“; на плаштаници скопског архиепископа Јована стоји „даръ приношов. . .“, а на другој хиландарској плаштаници „... приими се приношение“. Много се чешће сигнирају представљене сцене било грчким или словенским називима.

Радионице, мајстори ● У средњем веку у Византији раде чувене царске уметничке радионице, у којима се негује и уметнички вез. При владарским дворovima у западној и средњој Европи постоје радионице за израду везова. Исти је случај са дворovima владара и високих феудалаца у Русији и румунским земљама. Аналогно томе уметнички занати се гаје и на српским дворovima, а међу њима и уметнички вез. Оскудни подаци које нам пружају писани извори тек од средине XIII века, ово потврђују. Данило, биограф краљице Јелене, на једном месту каже „заповеди у целој својој области саби-

рати кћери сиротих родитеља и њих хранећи у своме дому, обучаваше сваком добром реду и ручном раду који приличи за женски пол“. Исти аутор, говорећи о великим поклонима краља Драгутина у земљи и ван ње, наводи „колико је милостиње даровао у божанствене храмове и потребе и сасуде црквене правећи у дому своме . . . свештеничке златоткане драгоцене одежде“. Према данашњим сазнањима нема елемената за претпоставку да су се скупочене материје израђивале у средњовековној Србији, али су одежде и други предмети могли да се кроје и шију, а по потреби украшавају везом и драгоценим камењем. Није искључено да се за ове послове сем домаћих људи узимају и мајстори са стране, што је већ било уобичајено при остварењу већих уметничких подухвата, а има података да су страни мајстори ангажовани и ради уметничке сбраде метала. При манастирима у поменутих земљама постојале су такође уметничке радионице. Мада се у нашим изворима не помиње да се монаси баве израдом везених предмета, потписи монаха су сачувани на неким везовима. Додуше, на основу ових сигнатура не може се са сигурношћу тврдити да је реч о извођачима везова, већ се можда односи на донаторе. Такав је случај са потписом Теотима монаха на епитрахиљу са почетка XV века, који се чува у манастиру св. Тројице код Пљеваља. На каснијим везовима монаси се у текстовима јасно означавају као везиоци. Неговање ове вештине у женским манастирима је сасвим природно и очувало се до данашњих дана.

Без обзира на место настајања, у обради везених предмета насталих током XIV, до средине XV века, одређени удео имао је уметник-сликар који није морао бити и везилац. Велики сликарски и уопште уметнички домет на готово свим предметима из овог периода несумњиво потврђује присуство уметника. Да су уметници радили предлошке за вез, показују велике сличности појединих везова на приличној географској удаљености, на основу чега закључујемо да се мајстори веза служе истим узорима. Није искључено да су у појединим случајевима мајстори-сликари и остваривали своје замисли. Везом се у средњем веку баве познати сликари на Западу и у Дубровнику. Називају их сликарима иглом-акупикторима. Оправданост овог термина потврђују сачувани везени предмети, који су у правом смислу успела сликарска дела рађена иглом. Ова уметничка грана цењена је на Истоку као и на Западу. Познати песници јој посвећују стихове, а помиње се и у народном песничком стваралаштву. Мада ограничених изражајних могућности условљених техником рада и материјалом, уметници веза успевају да створе дела која се добро уклапају и на својствен начин допуњују савремено сликарство. Поједини сачувани предмети представљају велику и трајну вредност у овој врсти уметничког изражавања.

О мајсторима сликарима који се током XIV и првој половини XV века баве везом код нас, нема података. Уколико претпоставимо да би мајстор плаштанице из Хиландара, на којој је у тексту извезено „рѣка грѣшнаго сиропѣла“, могао бити сликар Јован Сиропулос са почетка XV века, онда би то био најстарији везени предмет са потписом мајстора сликара, мада није искључено да се ради о донаторству обзиром на формулацију посветног текста. Анонимност аутора је типична за везене предмете настале током XIV и у XV веку. Име монахиње Јефимије, жене деспота Угљеше, јавља се на неколико везова са краја XIV и почетка XV века. Судећи по формулацији у посветним текстовима, мислимо да је недовољно основано сматрати их њеним делом. Јефимијино учешће у стварању ових везова првенствено би било донаторско, што не искључује могућност да је и она учествовала у њиховој реализацији, тим пре што се зна да је рад на појединим везовима био дуготрајан и најчешће групни. Улога наручиоца у стварању умет-

ничких предмета овог времена није за потцењивање, јер као што о томе сведоче писани извори, наручилац често до детаља уговара изглед нарученог дела, па има право и да га одбаци уколико није њиме задовољан. Високи уметнички домет као и скупоценост материјала сачуваних везова потврђује укус и велике материјалне могућности наручилаца који су не штедећи средства, могли да за своје поруџбине ангажују истакнуте уметнике, тим пре што се као дароваоци неких сачуваних репрезентативних везова јављају највише личности српског феудалног друштва — владари, архиепископи и високо племство.

Незаостајање уметничких везова за дометом постигнутим у другим уметничким гранама у средњовековној Србији наводи нас на претпоставку да се о њиховом изгледу брину уметници којима је поверавано остваривање монументалних споменика, које ови предмети на одређен начин допуњују и доприносе стилском јединству споменика у целини. Ствараоци уметничког веза се иконографски инспиришу монументалним сликарством, а у декоративном украсу следе елементе које налазимо на фрескама, минијатурама, иконама и скулптуралном украсу сачуваних споменика. Везови својим стилским и иконографским карактеристикама постају интегрални део комплексног уметничког стваралаштва током XIV и у првој половини XV века.

МАТЕРИЈАЛ И ТЕХНИКЕ ● Уметнички везови овог периода раде се на свили, најчешће црвеној, чија гама иде до пурпурне, ређе на тамноплавој. За подлогу се употребљава лакша свила, дијагоналног или атласног преплетаја, знатно ређе платно. Испод свиле се налази платно најчешће ланено, тако да бодови пролазе и кроз њега, што појачава чврстину веза. Везе се позлаћеним и сребрним нитима, изванредно танким и гипким, чија је производња била позната још у старом веку. Некад се металне нити упредају са свиленим нитима, то је такозвана „филигранска свила“ или „ог пуџ“. На нашим везовима се најчешће комбинује са нитима црвене, зелене и плаве боје. Кипарско злато, нит органског порекла превучена златом, које се често помиње при описивању везених предмета намењених цркви и лаицима у средњовековним инвентарима на Западу, не налазимо на нашим сачуваним везовима. Овај материјал је са Кипра извожен посредством каталонских трговаца на Запад у француске и талијанске градове, где почиње да се производи у Луки и Паризу у XIII веку. Посредством Дубровника стиже и у наше крајеве, синоним је за „ог filé“. У тестаменту Милана Мергића из Новог Брда, од 3. јуна 1402, наводи се да међу осталим предметима оставља „in ranni“ и у „oro filado“ вредност од 22 либре и 3 унче (сребра). Са Запада се златне нити за вез извозе и у Цариград, одакле опет постоји могућност доношења у наше крајеве.

За везене делове металним нитима примењује се најчешће тзв. положени бод, који се ради учвршћења прихвата на више начина. Метална нит никад не пролази кроз тканину, већ се на површини веза полаже нит уз нит и на линијама контура цртежа прелама. Ови превои се учвршћују свиленим нитима готово увек жуте боје, али тако да нису видљиви на површини веза већ само на наличју. Положене металне нити се у одређеним размацама прихватају бодовима типа бод у бод, рађеним свиленим концем, видљивим на горњој површини веза. Компоновање ових бодова пружа широке могућности. Најчешће је у употреби наизменично прихватање, које има више варијанти, затим цик-цак, дијагонално и ромбично. Уобичајено је да се прихватају по две или четири металне нити заједно. На нашим везовима све варијанте прихватних бодова имају геометријски карактер, не подражавају орнаментацију драперија, што је типично за везове са Запада и за неке

руске радове. Уколико су бодови чешћи утолико су и ситнији и вез чвршћи. Ово је условљено и материјалом којим се везе. Вез металним нитима, или њиховом комбинацијом са свиленим, ради се преко претходног веза од свилених, ланених или памучних нити. Пластичност везених површина зависи особито од овог, доњег веза. У изузетним случајевима, на пример на фелону из Охрида са краја XIV или почетка XV века, постоје два слоја доњег веза. Наиме, прво је везено концем, а преко њега свиленим нитима, на које су постављене металне нити. Доњи вез је рађен по истом начелу као горњи, само је прихватан ређе и његови бодови су супротног смера од горњих површина. Чест украс везова из овог раздобља су везени текстови који се раде позлаћеним или сребрним нитима, дискретно прихватаним свиленим нитима у виду рибље кости. Неки детаљи се раде свиленим концем у боји, што их издваја из светлуцаве површине најчешће употребљаваних позлаћених нити. Контуре фигура и представљених предмета раде се бод у бодовима или косим бодом, свиленим нитима у разним бојама. На исти начин се изводе и набори драперија.

За инкарнат се узимају свилене нити у природној или окер боји, некад тамнијих нијанси, али углавном од неупредене свиле, што појачава сјај везених површина. Бодови су ланчани, коси и атласни. Комбиновањем правца бодова постиже се пластичност лица и тела представљених личности. Детаљи се наглашавају свиленим концем у више боја. На неким везовима за израду већих површина у боји, рађених свиленим концем, употребљен је „раван бод“. Налазимо га на набедренику из Народног музеја у Београду и делимично на плаштаници Јефимије и Еупраксије у Путни. Примењује се на везовима на Западу још од XII века, а среће се и на старим руским везовима. На нашим везовима је више у употреби у каснијем периоду. Код овог начина рада бодови не пролазе кроз тканину, већ се нити слажу једна поред друге и преламају на ивицама контура а причвршћују бод у бодовима, распоређеним по хоризонтали у истој равни. Прихватни бодови раде се истим материјалом.

На већини везова из XIV и прве половине XV века није извезена цела површина, већ основна тканина, најчешће црвена, чини успео контраст везеним позлаћеним и жућкастим површинама инкарната. Стварању разноврсних светлосних ефеката знатно доприносе прихватни бодови различито компоновани који разбијају монотонију равних златних површина. Предмети потпуно извезени позадина као да су надахнути мозаицима, особито они чија је основа наизменично прихватана. Чешће се позадина разбија цик-цак линијама некад финим и површинским, као на поеди са представом Благовести и Рођења Христовог из Хиландара, или знатно грубљим и пластичнијим, као на аеру из Хиландара са представом Причешћа. Везови се у неким случајевима украшавају зрнима бисера. Њихова употреба је дискретна, ненаметљива. Налазимо их на наруквицама из Крушедола са почетка XV века. Бисер је нанизан на ланени конач и попречног петљом иза сваког зрна причвршћен за основни вез.

Квалитетним и скупоценим материјалом као и виртуозном техником рада везови настали у XIV до средине XV века спадају међу творевине од највеће вредности у овој уметничкој грани, која се неговала и развијала вековима.

ЛИКОВНИ ИЗВОРИ ● Познато је да су се везом украшавали световни предмети намењени ентеријеру и одевању, али на основу сачуваног материјала у могућности смо да пратимо развојну линију веза и његове стилско-иконографске карактеристике искључиво на предметима на-

мењеним црквеној употреби. Стога и аналогije на ликовним представама сводимо само на сликане делове свештеничке одеће и на литургијске велове, који се, сем тканог или аплицираног украса, најчешће декоришу везом — специфичним начином уметничког изражавања за ову врсту предмета.

Свештеничке одежде се често брижљиво сликају до детаља. Можемо их пратити на споменицима зидног сликарства, иконописа, па и на минијатурама, почевши од најстаријих очуваних споменика. Налазимо их на портретном сликарству и композицијама историјског и литургијског карактера. Већ на најранијим представама јасно је издиференцирана одећа зависно од хијерархије. Делови одејања који су и данас у употреби за одређене свештеничке чинове појављују се и на средњовековним уметничким споменицима (сл. 1).

Облици појединих делова свештеничке одеће су углавном устаљени, уз извесна одступања, као и систем компоновања украса на њима, док избор декоративних елемената знатније варира. У тежњи ка стварању складних целина, често се примењују исти украси и исти ефекти на различитим деловима насликане одеће. То је особито уочљиво у манастирима Нерези и Сопоћани. Исте тежње се одржавају вековима и налазимо их на, код нас ретко сачуваним, комплетним свештеничким одјејањима из XVIII и XIX века. Колористички ефекти на насликаним свештеничким одеждама заснивају се на контрастима. Једнобојна одећа се на за то одређеним деловима украшава орнаментисаним детаљима, а знатно ређе се за свештеничке одежде употребљавају орнаментисане тканине, па се и њима некад додају украсни детаљи. Њихов најчешћи украс је вез, и то готово искључиво златовез, мада је у употреби и вез бисером, као и аплицирање драгог камења на тканину, а у извесним случајевима је вез замењен нашивањем златотканих трака, што је некад на ликовним представама тешко разлучити. Вез златом је у сликарству представљен златноокер основом, а украс смеђом бојом, изузетно црвеном, што се на пример јавља у Сопоћанима и Каленићу, или на икони са представом св. Саве и Симеона Српског са почетка XV века, сада у Народном музеју у Београду. Смеђи украс на белој основи насликан је у манастиру Жичи.

Захваљујући представама свештеничких одежди на ликовним изворима сазнајемо доста о њиховим облицима и украсу, најчешће везеном, пошто се неке категорије одеће настале до средине XV века уопште нису очувале, па нам њихове представе у сликарству на изврстан начин надокнађују и допуњују сазнања о њима. Упоредићемо их са описима у сачуваним писаним изворима истог времена, који се углавном свде на набрајање појединих делова одеће и литургијских покривача, као и декоративних тканина што украшавају црквене ентеријере, ређе доносећи оскудне описе материјала и начина украшавања, а имајући у виду њихово представљање на другим извезеним сакралним предметима, закључујемо да су се сликари, без обзира на технику којом су се служили, као и на расположиве површине за сликање, трудили да одећу својих савременика, црквених достојанственика, прикажу што верније.

Анализирајући поједине делове свештеничке одеће и црквених покривача, задржаћемо се на групама за чији украс има елемената за претпоставку да је у целини или делимично изведен техником веза.

Наруквице ● Део свештеничке одеће свих чинова, које се причвршћују на рукаве стихара обрађене су до детаља готово на свим средњовековним споменицима, од најмонументалнијих представа до оних на минијатурама. Њихов украс показује многобројне варијанте које се огледају у избору орнамената као и у на-

чину компоновања. Основне карактеристике композиције су или текући низ, или је на наруквицама обликован средишни мотив, некад усамљен, а знатно чешће праћен додатним елементима. Наруквице се украшавају геометријским мотивима, њиховим комбинацијама са биљним, као и потпуно вегетабилним украсом, често геометризованим. Све варијанте могу да се прате на споменицима од XI до XV века. Украшавање горње и доње ивице наруквица зрнима бисера је чешће од оквирних орнаментисаних златотканих или везених трака које су упадљиво разноврсне на наруквицама архијереја у Сопоћанима. Наруквице уздржаног декора красе одећу архијереја у Богородичиној цркви у манастиру Студеници, њихов украс је сведен на изоловане орнаменте стваране нашивањем зрна бисера, или на паралелне траке које прате горњу и доњу ивицу наруквица. Сродна варијанта украса примењена је на икони св. Николе из Богородице Перивлепте у Охриду из XIV века. Наруквице украшене искључиво зрнима бисера и орнаменталним целинама ствараним од разнобојног драгог камења красе наруквице св. Николе на престоној икони из манастира Дечана, из XIV века, као и наруквице архијереја у манастиру Псачи, Сисојевцу и Велућу. Често се слика једноставна мрежа ромбова (на представама архијереја у Нерезима, Грачаници, Сисојевцу); некад се они испуњавају четворолисним розетама (у Нерезима, Градцу, Краљевој цркви у Студеници); негде су то квадрати са кружићима (у Сопоћанима, или Краљевој цркви у Студеници). Ромбови се испуњавају орнаментом у виду зареза у Краљевој цркви у Студеници, затим у њима налазимо крстиће, или се у једном од углова слика орнамент у виду пламичка; обе варијанте су примењене на наруквицама у Сопоћанима. Најједноставнији украс, који се састоји од паралелних дијагоналних линија, примењен је на наруквицама св. Саве, насликаног са оцем на већ поменутој икони из Народном музеја у Београду. Различите варијанте биљних, често геометризованих орнамената, најчешће компонованих у виду лозице, које се негде готово спирално увијају, заступљене су на представама свештених лица на многим споменицима (у Курбинову, Нерезима, Сопоћанима, Краљевој цркви у Студеници, св. Никити и другима). Није ретка деоба централног простора наруквица по дијагонали, тако да се орнамент развија на обе стране паралелно, што налазимо на фрескама у манастиру Нерезима и Сопоћанима. Сликари примењује централну розету у медаљону или крст на наруквицама у Нерезима. Разбацане розете са елементима исламске стилизације налазимо на нарукници једног архијереја из Петрове цркве у Новом Пазару. На сродан начин изведена је и розета на наруквицама једног архијереја из апсидалног простора у Нерезима, што асоцира на селчучко и мамелучко стварање. Стилске одлике орнамената употребљаваних за украшавања наруквица повремено имају елементе романичког декора, коришћеног такође и при украшавању тканина, али су већим делом одраз духа византијског и оријенталног начина украшавања, особито при избору и обради биљних стилизација, у чему се јако приближавају орнаменталним површинама у фрескосликарству.

Епитрахиљи ● Обавезни део свештеничке одеће при вршењу свих обреда, на ликовним представама су обрађени до детаља, мада је видљив само њихов доњи део и некад делови оковратника, па композициону схему не сагледавамо у целини. Основна је карактеристика, готово без изузетка, да се епитрахиљи, насликани као две симетричне вертикалне траке, композицијски деле по хоризонтали на мање површине у којима се смењују различити елементи декора, што показују и неки од сачуваних примерака из овог периода (епитрахиљ из Народном музеја у Београду). На неким представама поле епитрахиља нису спојене, чак прелазе једна преко

друге (на св. Клименту и св. Софији охридској, на св. Николи у манастиру Жичи, на Атанасију и Кирилу Александријском у цркви св. Константина и Јелене у Охриду, као и на престоној икони св. Николе из манастира Дечана). Истог кроја је и сачувани епитрахил из друге половине XIV века из манастира Тисмане. Епитрахили из једног дела насликани су у манастиру Грачаници. На већини представа украсне површине се међусобно одвајају хоризонталним орнаментисаним тракама, некад украшеним бисером (престона икона св. Николе из манастира Дечана), или се једноставно деле ужим и ширим хоризонталним линијама (у манастиру Никити). Спољне ивице епитрахила се најчешће украшавају зрнима бисера, ређе орнаментисаном траком, али су често и без украса. По доњој ивици на неким се сликају ресе.

Епитрахил без украса представљен је на св. Николи у цркви св. Димитрија у Пећи. Беле епитрахиле са тамним крстовима налазимо у сцени Преношења моштију св. Стефана у манастиру Жичи, или у поворци светитеља у Грачаници. Упрошћени украс сведен на преламање паралелних дијагоналних линија, којим је уметник приказао жуто-црвену, изгледа шанжан, тканину дијагоналног преплетаја носи св. Сава на икони с почетка XV века, сада у Народном музеју у Београду. Епитрахиле украшене зрнима бисера којима су изведени геометријски орнаменти налазимо на одећи апостола у композицији Причешћа у Старој Павлици. Једноставни геометријски украс се смењује са површинама украшеним бисером на архијерејима у Богородичиној цркви у Студеници, или се допуњује драгим камењем у Велућу. Драго камење и бисери красе епитрахил св. Николе на престоној икони из Дечана, а св. Теодор из Љубостиње приказан је са епитрахилем чији је једини украс драго камење. На епитрахилу св. Николе у Сопћанима насликана је геометризована биљна лозица која тече по вертикали, што је изузетно, али се налази на сачуваним примерцима.

Хоризонталне површине на епитрахилима украшавају се геометријским или биљним орнаментима, али се они често смењују и комбинују. Некад се примењује мрежа ромбова без додатних декоративних елемената (на једном светитељу из манастира Жиче и св. Јовану Милостивом у манастиру Каленићу). Одговарајући начин украшавања показује фрагмент везеног текстила позлаћеном сребрном жицом (изгледа део епитрахила), нађен у гробу 5, у цркви св. Николе код Куршумлије. Они се често испуњавају различитим биљним декоративним елементима (у Богородици Љевишкој, у цркви св. Димитрија у Пећи), или геометријским (у Богородици Љевишкој и Св. Никити). Мотив шаховског поља насликан је на епитрахилима архијереја у цркви св. Софије у Охриду. Изванредно богате варијанте биљних мотива, а уздржани геометријски украс показују епитрахили архијереја у Сопћанима. Смењивање површина биљних орнамената са геометријским налазимо у манастиру Жичи и у цркви св. Константина и Јелене у Охриду. У Богородичиној цркви у Пећи геометријски орнаменти се комбинују са биљним и допуњују зрнима бисера и драгим камењем. Епитрахили на фрескама у цркви св. Димитрија у Пећи показују богат избор неуобичајених орнамената; на појединима се осећа утицај исламског декора. На епитрахилима се од биљних орнамената највише примењују биљне вреже, ређе стилизације у виду палмета. Сродну обраду, некад чак истоветне орнаменте налазимо и на другим сликаним везеним деловима одеће, као и на представама светитеља и пророка одевених у источњачку ношњу, а налазимо их и на зидној орнаментацији. Док геометријски мотиви најчешће представљају континуирани низ, биљни су чешће решени као изоловани мотиви. Ретко се текући геометријски низ прекида кружним медаљонима у чијем се средишту (у Нерезима или у Грачаници) налази крст.

Мотив равнокраких крстова конкавних кракова, укомпонованих у кружне медаљоне краси доњи део епитрахила св. Теодора у св. Никити. Мотив аналогно конципиран извезен је на епитрахилу са краја XIV, поч. XV века нађеном у гробу непознатог архијереја у цркви св. Петра код Новог Пазара, сада у Народном музеју у Београду. Налазимо га укомпонованог у траку на епитрахилу из Пећке патријаршије, насталом у XV веку, а елемент је декорације и на епитрахилу Теотима монаха из манастира св. Тројице Пљеваљске са почетка XV века. Оскудни геометријски орнаменти по површинама епитрахила које делују готово празно, красе већ поменути епитрахил из св. Никите и неке епитрахиле у манастиру Грачаници. Сродни систем декорисања налазимо на сликаним драперијама у доњим зонама црква и манастира, а често и на ликовним представама ентеријера, украшавајући или допуњавајући делове намештаја.

Набедреници ● На сликаним набедреницима (знацима архијерејског достојанства), налазимо у избору орнамената највише сличности са епитрахилима, јер се на њима готово редовно јавља неки од орнамената који се налази и на епитрахилима. Набедреници су обично видљиви само делимично, али су увек брижљиво исликани. Готово по правилу су четвороугаони, косо постављени, што показују и сачувани примерци; димензије варирају. Јављају се и полигонални набедреници (на једном од архијереја из поворке епископа у манастиру Жичи). Кружни набедреници су насликани у Ариљу и Андреашу. По оквирима набедреника тече орнаментисана трака, а некад се бордура украшава зрнима бисера, ретко је без украса. Централни простор је најчешће испуњен једном врстом орнамента, или се дели на две или три површине у којима се развија различити украс. Успеле варијанте овог начина компоновања налазимо у св. Никити и Грачаници. Набедренике красе геометријски или биљни орнаменти, као и њихове комбинације. Централни простор испуњен једном врстом геометријских орнамената имају набедреници у Богородичиној и Краљевој цркви у Студеници, Сопћанима, св. Никити и Ресави. Чест украс представља мрежа ромбова са разним детаљима. Најчешћи елемент биљног декора су разноврсни типови лозица, које као целина испуњавају централни простор набедреника (у Сопћанима, Ариљу, Краљевој цркви у Студеници, св. Никити и другима). Инвентивне комбинације геометријских и биљних орнамената красе набедренике архијереја у Нерезима и св. Никити. Набедреници на којима је централни простор украшен бисером насликани су у манастиру Жичи, а украс од драгог камења примењен је на набедренику св. Теодора из Љубостиње. Он се по композиционој схеми не разликује од окова књига често представљених на средњовековним фрескама. Набедреник св. Николе на већ помињаној икони из Дечана краси драго камење распоређено у три површине које одвајају зрна бисера. Изузетно се набедреници са светитељским ликовима сликају тек од краја XIII века. Светитељ у медаљону украшава набедреник св. Климента у Богородици Перивлепти у Охриду, а допојасна фигура у контурама јавља се на набедренику св. Николе у Дечанима (сл. 2).

Фелони ● Фелон, горњи део свештеничке одеће, на ликовним представама од XI до XV века устаљеног је облика. По ивицама фелона се некад нашивају украсне траке које би могле да буду везене, испуњене геометријским и биљним орнаментима. Њихове успеле комбинације налазимо на архијерејима у Нерезима и Студеници, док је знатно скромнији украс на онима из Сопћана. Недекорисане паралелне траке, нашивене на доње делове фелона, али не по ивицама, насликане су на фелону

архиепископа Данила на ктиторском портрету у Богородичиној цркви у Пећи, затим на св. Атанасију и Кирилу Александријском у цркви св. Константина и Јелене у Охриду. Специфичан распоред декорисаних површина показује фелон св. Теодора из Љубостиње, код којег се са једнобојне стране издваја и орнаментише оплећак као и крст на грудима украшен драгим камењем, што је уобичајено на знатно каснијим сачуваним предметима.

Једнобојни фелони, најчешће црвене или пурпурне боје, сликају се на иконама из XIV и XV века, али и на фрескама. Јављају се на икони св. Николе из Богородице Перивлепте у Охриду, из друге половине XIV века, на истовременој икони св. Николе са житијем из исте цркве, затим на икони са представом св. Климента, такође из Богородице Перивлепте, насталој средином XIV века. Налазимо их на представама св. Николе у Дечанима, св. Димитрија у Пећи, као и у манастиру Каленићу. Архијереји се некад представљају и у чисто белим фелонима, на пример у Ариљу и Жичи. Понекад су фелони украшени тамним крстом на леђима, као у Жичи и Сисојевцу. Најчешће се сликају полиставриони — бели фелони по целој површини украшени тамним крстовима, који су заступљени готово у свим споменицима средњовековне Србије. Ређи су светли крстови на тамној основи, насликани на пример у Старом Нагоричину, Грачаници, Ресави. Смењивање белих са тамним крстовима чешћа је варијанта украшавања полиставриона, а примењено је у Старом Нагоричину, Хиландару и Марковом манастиру. Извезени су и на сачуваном аеру из Хиландара, из XV века на којем је представљен Агнец. Неуобичајена, на контрастима заснована је комбинација белих фелона са црним крстовима и белих фелона са црвеним крстовима на једној композицији, што је примењено у српском псалтиру с краја XIV века, сада у Минхену.

Осим једноставних, на фелонима се јављају и разуђеније представе крстова фланкираних угаоним површинама сломљеним под правим углом. Налазимо их у Милешеву, Споћанима, у Богородичиној цркви у Студеници, у цркви св. Апостола у Пећи, у Ариљу и Леснову. Овај мотив се некад компликује. На једном архијереју из Споћана допуњен је малим квадратима постављеним између орнаментације у виду кука. Мотив визуелно сродан претходном, састављен од угаоних површина сломљених под правим углом, које се у центру приближавају једна другој угаоним деловима и стварају утисак крста примењен је у манастиру Студеници. Аналоган начин компоновања крста, мада се угаоне површине додирују и састављају, налазимо на фелону украшеном везом из XIV, XV века, сада у Народном музеју у Охриду. Среће се као и претходни мотив на представама архијереја на руским везовима с краја XIV и из XV века. Крстови укомпоновани у четвороугаоне површине, али у комбинацији светлог орнаментације на тамној позадини, насликани су на архијерејима у композицији Великог входа у Старом Нагоричину, или на једном архијереју у Служби агнецу у Ресави. Оригиналан је фелон св. Филотеја из Ресаве који украшава мрежа квадрата у чијем је средишту крст а око њега степенчасти крстолки орнамент какав налазимо у бордури везеног набедреника из XV века, сада у Народном музеју у Београду. На фелонима се некад јавља мотив шаховског поља (примењен је на једном архијереју у композицији Синода св. Симеона и у Васељенским саборима у цркви св. Димитрија у Пећи, у Страшном суду у манастиру Студеници, као и на једном архијереју у манастиру Дечанима). Изузетан је украс фелона архиепископа Данила на ктиторском портрету у Богородичиној цркви у Пећи. На тамнопурпурној, готово мркој основи насликан је биљни орнамент у виду спиралне сивоплаве лозице, завршене цветом у истој боји. Орнамент тече понављајући се по целој површини фелона. Сродан орнамент краси

одећу једне световне фигуре у композицији Немањиног сабора у цркви св. Димитрија у Пећи, а насликан је и на одећи у ктиторској композицији у Карану. Украсни је елемент сликаног ореола на икони св. Николе из Богородице Перивлепте из XIV века о Охриду.

Сакоси ● Велики архијереји носе сакосе, део одеће искључиво намењен највишим црквеним достојанственицима, који се на ликовним представама јављају од друге половине XIII века. Основна композиција декора је сликање тамних крстова на светлој основи, што налазимо на фигурама архијереја у Споћанима и Ариљу, на Сави српском у Псачи. У сакосу овог типа представљен је Христос у Великом входу у Марковом манастиру. Смењивање тамних са белим крстовима, мотив чест при украшавању фелона, примењен је и на сакосима (св. Саве и архиепископа Данила у Пећи, затим на св. Сави и патријарху Јоаникију у Дечанима, на Сави Српском у Карану, на архиепископу Николи представљеном са деспотом Оливером и његовом породицом у св. Софији у Охриду. Сродан му је и сакос св. Николе из исте цркве). На сакосу св. Саве у цркви св. Апостола у Пећи са сваке стране насликан је у уздужном низу ред тамних крстова на белој основи, а између њих орнамент у виду шаховског поља. Св. Сава на икони на којој је представљен са св. Симеоном, са почетка XV века носи бео сакос са жутиим крстовима фланкираним тамноплавим угаоним тракама у виду кука, што је чест декоративни елемент на фелонима. Исти оквирни облици, али испуњени фигуралним композицијама, примењени су на сачуваним сакосима руског патријарха Фотија из XIV и почетка XV века.

На сакосима се као украс јављају крстови, некад украшени бисерима и орнаментима, уписани у кругове, поређане у правилне низове (насликани су на св. Сави Српском у манастиру Каленићу). Орнаменти у медаљонима са крстовима и око њих красе сакос Христа на катапетазми монахиње Јефимије из последње године XIV века, која се налази у Хиландару. Медаљони су на неким сакосима прекинути попречним орнаментисаним површинама у виду трака, као на сакосу Саве Српског у Дечанима. Међупросторе медаљона испуњавају крстови на сакосу Христа у композицији Причешћа у манастиру Дечанима. На сакосу Саве Српског из Дечана у централном делу насликан је вертикални низ крстова, што је извезено и на представи Фотија на сакосу за њега рађеном у XIV веку. Сакос архиепископа Николе, ктитора Богородице Болничке у Охриду, украшавају орнаментисани крстови у чијем је средишту кружни медаљони са ликовима. Међу најраскошније спада сакос Христа као Цара царева у манастиру Леснову. Тканину сакоса украшавају допојасне људске фигуре смештене у међупросторе врло разуђене биљне лозице. Преко тканине су нашивене уздужне траке украшене зрнима бисера. Раскошно декорисана тканина представљена је на сакосу архиепископа Јоаникија у ктиторској композицији у цркви св. Димитрија у Пећи. На тамноцрвеној основи, окер бојом насликана је лозица која увијањем ствара медаљоне у које су постављене допојасне фигуре. Тканину украшавају и зрна бисера. Сликара је вероватно желео да прикаже вез златом на црвеној основи, што је омиљена комбинација и на сачуваним везеним предметима. Сродне представе детаљно сликане, овог пута на плавој основи, што се такође примењује на раним сачуваним везовима, насликане су на раскошном сакосу св. Саве у Богородици Љевишкој у Призрену, који је такође украшен зрнима бисера (сл. 3).

Сакоси се по спољним ивицама украшавају тракама, које теку и по доњој, нешто широј ивици, по ивицама рукава и ско врата; а некад се нашивају и средином сакоса. Украс оквирних трака је ретко скроман, као на сакосу св. Саве на већ помињаној икони из Народног

музеја, а знатно чешће богат, већином украшен зрнима бисера, које некад допуњава драго камење. У неким случајевима оквирне траке украшавају геометријски орнаменти (на сакосу архиепископа Данила у Пећи, и на сакосу архијереја, ктитора Богородице Болничке у Охриду). Украс је ређе биљни, чак цветни, као на сакосу архиепископа представљеног са породицом деспота Оливера у св. Софији охридској и на сакосу св. Николе у истој цркви.

Посматрани у целини, сакоси су сликани са много пажње и детаљисања, што не изненађује, јер је у питању најраскошнији део свештеничке одеће.

Омофори ● Горњи део архијерејске одеће, у ствари ознака чина, су бели, украшени крупним издуженим крстовима, најчешће црним, ређе у боји, као што се приказују и на црквеним везовима. Некад се на омофорима сликају конкавни равнокраки крстови, или крстови у виду четворолиста. Налазе се на омофорима архијереја у композицијама Великог входа и Васељенских сабора у Пећи, као и у Васељенским саборима у Ариљу. Изразито велики крстови украшавају омофор св. Николе у Пећи. Због преврћања на одређеним местима, на сликаним омофорима су, од четири постојећа, видљива два крста на раменима, и један, ређе два на грудима. У доњем делу омофора су две или три паралелне траке, што је видљиво и на Христу на Јефимијиној катапетасми из Хиландара, а јавља се и на епитрахилима. Некад се на крајевима омофора сликају беле кићанке (на представи архиепископа Данила са св. Николом у Пећи, светих архијереја у св. Софији охридској и Сопћанима, или Саве Српског у Старом Нагоричину). Уместо уобичајених тамних трака по доњим ивицама, изузетно се траке дискретно орнаментишу, што је примењено на светим оцима у Дечанима, затим на поменутој представи архиепископа Данила и св. Николе у Пећи. На икони св. Николе из Богородице Перивлепте у Охриду, на тамним крстовима омофора ивицом је нашивена узана жута трака, која се у центру укршта, а у краковима је најчешће употребљавани криптограм ИС-ХС НИ-КА. Повремено се на иконама и фрескама јављају и други криптограми (на представи св. Николе на хиландарској икони Богородице Тројеручице из средине XIV века, затим на ктиторском портрету св. Саве из друге половине XIV века у цркви светих Апостола у Пећи, и другима).

На икони св. Климента из средине XIV века у Богородици Перивлепти, на крстовима омофора нашивене су златоткане, чини се везене орнаментисане траке. Исти начин украшавања налазимо и на представи св. Саве на икони с почетка XV века, сада у Народном музеју у Београду. Крстови на омофору једног епископа из Раванице имају орнаментисане, нешто проширене завршетке кракова крста. Вијугама су завршени кракови крста на омофору допојасне представе једног светитеља у Каленићу. Украс у виду лозице насликан је у краковима крстова плаве боје на Сави Српском у Старом Нагоричину. Омофор са крстовима украшеним златовезом носи св. Никола у Каленићу. Орнаментисани крстови омофора извезени су и на Јефимијиној катапетасми у манастиру Хиландару, из 1399. године.

На основу изнетих карактеристика и аналогја сматрамо да су се уметници, представљајући одећу свештеника лица, трудили да је прикажу што верније, са што више детаља карактеристичних за сваку од појединих категорија, што потврђује и сачувани материјал, а на основу њега изгледа сигурно да је добар део богатих украса био везен.

Литургијски покривачи ● Знатно ређе од одеће свештеника представљени су литургијски покривачи-инди-

тије, аери, плаштанице, подее, завесе. Најчешће се приказују индителије (покривачи часне трпезе). Налазимо их у сценама Причешћа апостола или другим литургијским композицијама. Оне су или без украса, затегнуте, или падају у наборима (у Прескомидији у Љуботену, или на Агнецу у Дечанима), као што су извезене и на сачуваном аеру из Кастел Арквата. Често су украшене, на извесан начин, по устаљеном систему. Најједноставнији украс је нашивање једносбојних трака, обично златотканних, или везених, које теку по ивици стола и доњој ивици покривача, као што је представљено у Дечанима у композицији Благослов три јерарха, а примењено је и на плаштаницу скопског архиепископа Јована из Хиландара; дск се некад украшавају бисерима, као у Причешћу апостола у Пећи. Попречне и вертикалне траке су украс покривача трпезе на везеном аеру са представом Агнеца из манастира Хиландара. Украса ради, горње ивице трака краћим делом улазе у површину прекривача (на индителији у сцени Причешћа у манастиру Грачаница). Оне се некад допуњавају зрнима бисера и драгим камењем (у Причешћу апостола у Старом Нагоричину). У сцени Христа у патени између два анђела у капели св. Симеона Немање у Сопћанима, затим у сцени Причешћа апостола у Ресави, сем степенчастих трака у угловима, индителије, у центру је крст. Тканина је у последњем случају дискретно орнаментисана, што је примењено и на сцени Причешћа на једном пару сачуваних наруквица са почетка XV века, из Музеја српске православне цркве у Београду, као и на Ватиканском саксу и Солунској плаштаници из XIV века. Степеничасти крстови красе бочне стране затегнутог покривача часне трпезе у сцени Причешћа на везеном аеру из манастира Хиландара. У цркви св. Софије у Охриду, у Литургији Василија Великог, часну трпезу краси покривач у чијем је центру на предњој страни крст уписан у четвороугао, формиран нашивањем трака. Часна трпеза у сцени Причешћа у цркви св. Апостола у Пећи украшена је на предњем делу крстом који са сваке стране фланкира угаона трака, мотив чест на фелонима, а јавља се и на сакосима. Насликан је и на аеру преко Христа у сцени Агнеца у Дечанима. Знатно ређе се покривачи за часне трпезе сликају од орнаментисаних тканина. Међу најраскошније спада покривач часне трпезе у сцени Причешћа у Краљевој цркви у Студеници, чија је површина испуњена кружним медаљонима, који се међусобно додирују, а испуњени су крстовима са сузама, какви красе, мада само у централном делу, и други пар наруквица са почетка XV века из Музеја српске православне цркве у Београду. Међупросторе испуњава исти орнамент, што је примењено и у бордури подее из Хиландара са представом Благости и Рођења из XIV века, где је он видљив само делимично, као и у бордури Солунске плаштанице. Раскош покривача потенцира трака која тече његовом доњом ивицом, испуњена бисером и драгим камењем. Композиција Еухаристије у манастиру Дечанима има ретку представу часне трпезе. Њена горња површина покривена је великим аером са представом мртвог Христа у средини и кружним сегментима у угловима, што је карактеристично и за везене предмете ове врсте. По доњој ивици покривач је украшен паралелним тракама са нашивеним бисером, а између њих су медаљони украшени бисером, красе их двоглави орлови, које срећемо и на сликаним тканинама одеће високе властеле на фрескама истог раздобља. Између медаљона су палмете — честа допуна медаљонима — примењиване и на сачуваним црквеним везовима, као на плаштаници Антонија Ираклијског из манастира Студенице из XIV века. Представу Агнеца као допојасног Христа у путиру налазимо на предњем делу тканине која покрива трпезу у композицији Васељенских сабора у Дечанима. Допојасни лик Богородице у кружном медаљону краси предњи део покривача у композицији Табернакла у Дечанима и у Леснову, где је аплициран на тканину украшену вертикалним пара-

лелним тракама. У сцени Божанствене литургије у Пећи, Агнец је покривен аером са крстом у средини, постављен на прекривач трпезе, украшен једноставним груписањем по три тачке у виду троугла, што се као орнамент јавља и на сликаној одећи.

Подее-скути, представљене су у илустрацијама 12 икоса и 12 кондака у Марковом манастиру. Оне се у средњем веку често постављају испод икона, тако и на овом примеру. Најчешће су то само орнаментисане тканине као и у поменутих композицијама. Скути се повремено украшавају оквирним орнаментисаним тракама. Налазимо их испод икона на сликаним иконостасима у Старом Нагоричину и у цркви св. Константина и Јелене у Охриду.

Посебан начин украшавања примењен је на сликаним драперијама у доњим зонама на фрескама уметничких споменика овог и каснијих раздобља. За поједине се може претпоставити да им је украс могао бити везен. На њима су углавном заступљени биљни и геометријски, а изузетно фигуративни мотиви.

Сликани литургијски покривачи показују аналогije са њиховим представама на сачуваним везеним предметима, што потврђује претпоставку да су уметници, илуструјући поједине сцене, верно приказивали ову врсту предмета обликованих у време њиховог представљања на сликаним споменицима.

Сачувани МАТЕРИЈАЛ ● Сачувани оригинални предмети који по својој намени искључиво припадају црквеној употреби могли би се поделити у две основне групе — литургијске покриваче и делове свештеничке одеће. У студијама које обрађују ову врсту уметничких објеката, у погледу груписања долази до извесних размимоилажења при категоризацији, особито предмета који би по својој намени припадали првој групи. Наиме, тежи се стварању ужих групација, а тиме и више група. У извесним ситуацијама ствара се збрка у дефинисању појединих сродних предмета као и у њиховом разликовању. У питању су, на пример, аери и епитафи, подее и завесе, орари и епитрахиљи, јер се они некад тешко разликују, било због избора иконографске теме, која је у неким случајевима карактеристична за обе групе, или је неуобичајено употребљена, затим због облика, или формата, елемената такође значајних за утврђивање намене и припадности одређеној врсти.

Најстарији сачувани уметнички предмети украшени везом, употребљавани при вршењу богослужења и у украшавању унутрашњости црква и манастира, као и одевању свештеника лица, на тлу средњовековне Србије припадају крају XIII или почетку XIV века. Њима нису заступљене све познате категорије ове врсте уметничких предмета, који се помињу у писаним изворима или су насликани на споменицима из тог времена. Ипак, посматрани у целини, сачувани предмети ове врсте су знатни, с обзиром на неповољне политичке и културне прилике којима су те области вековима биле излагане, као и на осетљивост материјала. Највећи део везова намењених цркви чува се у манастирским ризницама у земљи и ван ње, а делом у музејима, углавном у Музеју српске православне цркве у Београду.

Плаштанице ● Најмногобројнију и најмонументалнију групу црквених везова, насталих у доба политичког и економског успона и учвршћења српске државе у средњем веку, као и у годинама њеног лаганог умирања чине плаштанице, називане илитоци, или епитафиоси. Оне су служиле за покривање часне трпезе, при вршењу еухаристије, коју симболизују, али су ношене и у литургији при Великом входу. У првој функцији налазимо

плаштанице насликане у Дечанима и Грачаници, а ношење плаштанице приказано је у Марковом манастиру, у Мистри, на Атосу и у Атини, у композицијама Великог входа. Сачуване плаштанице из овог периода су плаштанице Великог входа. У иконографском погледу, зависно од извора инспирације, деле се на литургијске, химнографске и историјске. Сви типови су заступљени на сачуваним плаштаницама. Иконографска тема на плаштаницама овог периода је епитафиос — мртво тело Христово, представљено слободно у простору или на одру, окружено анђелима различито представљеним, зависно од функције, и компонованим на више начина. Ликови су мирни, достојанствени, што је својствено божанствима, бол одражавају анђели. Доминантан значај Христове личности, протагонисте на епитафисима, наглашен је на свим плаштаницама, централним положајем и знатним увећањем у односу на остале представљене личности. Мирним, свечаним композицијама епитафиоса динамичне акценте дају лепршаве драперије анђела.

Најстарија сачувана плаштаница се — на основу натписа — приписује краљу Милутину (сл. 4). Настала је крајем XIII или почетком XIV века, налази се у Музеју српске православне цркве у Београду. Химнографског је типа, одликује се неуобичајеном композиционом схемом, коју карактерише компоновање по вертикали. На њој је Христос приказан „као да се подиже на крст“; окружен је хором анђела. Аналоган начин постављања Христа примењен је и на плаштаницу из Ватопеда. Елементе овог начина компоновања показује аер из манастира Ватра Молдовице у Молдавији из 1484. године. На Милутиновој плаштаници је и јединствени приказ покривача на Христовом телу, који може да се сматра као покривач дискаса, а уобичајен је на представама Агнеца, док је овде представљен на жртвованом Христу.

Раскошна Хиландарска плаштаница, настала средином XIV века, дар је скопског архиепископа Јована (сл. 5). Претпоставља се да је цар Душан, посетивши Свету Гору 1347—48. године, при даривању светогорских цркава „светим сасудама и светим одеждама“, између осталог донео манастиру Хиландару и ову плаштаницу. Припада литургијском типу епитафиоса треноса, што је и назначено у словенском натпису изнад Христа — надгробног риданије. У погледу композиције сродна је Солунској плаштаници из Византијског музеја у Атини. Извесне аналогije постоје и у додавању других сцена које прате главну композицију; док су на Солунској плаштаници постављене поред централне композиције и неумањених су димензија, чинећи саставни истовремено компоновани део, на плаштаници архиепископа Јована сцене чине оквирни део, накнадно су додате, што је очигледно по начину настављања а и јасних стилских разлика, мада то не значи да нису из истог времена, тим пре што се у њима јавља портрет дародавца.

Другој половини XIV века припада плаштаница из манастира Студенице, дар Антонија Хераклејског (сл. 6). Основана је хипотеза по којој би дародавац ове плаштанице био на челу хераклејске митрополије, а у исто време био и егзарх Тракије и Македоније у периоду између 1355—80, или од 1389—1400-те године. Није искључено, с обзиром на околност да је то период владе деспота Угљеше у Серезу, да је његова жена Јефимија, при повлачењу у северније области, пренела овај епитафиос у манастир Студеницу. По својим стилским карактеристикама такође се уклапа у ово време. Уочљива је велика сличност по композиционој схеми са плаштаницом монахиње Јефимије и још неидентификоване личности, монахиње Еупраксије, сада у манастиру Путни у Румунији, која је вероватно настала крајем XIV века (сл. 7). Рађене су по истом узору, у најјужнијим областима српске државе. Рад су свакако наших мајстора судећи и по језичким грешкама и невештинама у грчком

ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА, почетак XIV века,
Музеј српске православне цркве, Београд

KING MILUTIN'S ALTAR COVER, early 14th cent., Museum
of the Serbian Orthodox Church, Belgrade

тексту, што је уочено на плаштаници из Путне. Уметнички домет плаштанице из манастира Путне је на изразито вишем нивоу, који достиже кулминацију у обради Христовог лика, што не заостаје за најуспелијим сликарским остварењима тога периода. Блискост провенијенције ове две плаштанице показује и идентичност употребљеног материјала за њихову израду. Иконографски слична, уз додавање нових елемената је плаштаница молдавског владара Александра Доброг и његове жене Марине, израђена на иницијативу митрополита Макарија 1428. године. Наша плаштаница из Путне могла је овој да послужи као узор. Сродне стилске елементе са плаштаницом монахиња Јефимије и Еупраксије из Путне налазимо на великом аеру из цркве св. Николе у Радауцу с краја XIV или почетка XV века, који се сада налази у манастиру Сучевци.

У манастиру Хиландару чува се плаштаница чији се настанак доводи у везу са манастиром Лесновом (сл. 8). Спада међу најстарије плаштанице историјског типа са темом Оплакивања Христа. На њој је приказан тренутак после скидања са крста, што је назначено и у натпису — *снетје с крста*. За дародавца ове плаштанице претпоставља се деспот Јован Оливер, али и протекдикос Јован Сиропулос. У оба случаја њен настанак би пао у средину или почетак друге половине XIV века. Засада нема довољно елемената за сигурно одређивање дародавца. Ова плаштаница сем иконографске обраде, која се са извесним изменама негује на руским и молдавским плаштаницама током XV века, показује и необичне стилске карактеристике, што отежава како њено датовање тако и сигурно одређивање провенијенције. Обрада фигура у целини и у детаљима страна је византијском уметничком схватању, као и радовима под његовим непосредним утицајем. Аналогије су тражене са споменицима у Италији, оне на изванредан начин постоје и са московским везом на којем је представљен Нерукотворени образ са светитељима, из 1389. године, у Историјском музеју у Москви. Сродност је у издуженим, површински обрађеним фигурама, у њиховом ставу, у исликавању црта лица, особито очију. Композицију плаштанице карактерише наративност, изражавање бола сведено је само на ставове и гестове, а не тежи се приказивању унутрашњих осећања; обрада сцене која личи на кулису, али не и позорницу, даје елементе за њено датовање у XV век.

Слободни простор централног поља свих сачуваних плаштаница из овог раздобља испуњен је разбацаним звездама, које су изостале једино на Студеничкој плаштаници. Оне гуще централну композицију плаштанице из манастира Путне, а дискретне су, рафинованог цртежа, на Хиландарској плаштаници из XV века. Сем звезда, на Милутиновој плаштаници се налазе крстови укомпоновани у кружне медаљоне, а на поменутој плаштаници из Хиландара је без неког система извезен текст, што се јавља и на Јефимијиној катапетасми из Хиландара, затим на плаштаници из Тројицесергејевске лавре, која се датује у рани XV век, али и на другим везовима овог времена. Орнаментисани оквир плаштаница чине међусобно повезани кружни медаљони испуњени равнокраким крстовима, или крстовима са сузама, као што је примењено на плаштаници краља Милутина, и на Студеничкој, али се на овој другој јавља и стилизација крста у виду свастике. Кружне медаљоне на плаштаници из Путне замењују вишекраке розете, које су примењене и на сакосу руског патријарха Фотија из XIV века. На Фотијевом сакосу налазимо и тип лозице примењен на покривачу преко Христовог тела на Милутиновој плаштаници. Међупросторе оквирних медаљона украшавају полупалмете, разуђеније на Студеничкој плаштаници. Изразито тананим цртежом одликује се бордура на плаштаници краља Милутина. Цветни мотив кинеског порекла, мозаралске стилизације, краси суптилну бордуру млађе Хиландарске плаштанице. Исти

орнаментални детаљ, мада грубље изведен, краси тканину постављену под Христов одар на плаштаници из Козије, из 1396. године. Сродна стилизација декора примењена је на ватиканском сакосу из XIV века и покрову Марије Мангоп из XV века. Првобитни централни део плаштанице архиепископа Јована из Хиландара испуњен је извезеним текстом, док додатни део красе биљне лозице, изведене у облику „S“, са издуженим листовима, са елементима оријенталне стилизације. Сродну обраду листова налазимо на епитрахилу са почетка XV века у манастиру св. Јована Божанственог на Патмосу.

Сликарски и везилски домет на плаштаницама од краја XIII до средине XV века достиже кулминацију. Одликују се монументалношћу, чистотом композиције, одмереношћу у избору и обради детаља који прате основни мотив и централну представу, мртвог Христа. Уочавају се разлике у компоновању сцена, обради фигура, као и у исликавању детаља. Елеганцијом и рафинованошћу композиције, тананошћу рада и скупцошеношћу материјала истиче се плаштаница Милутина Уроша с краја XIII или почетка XIV века. Плаштанице настале средином или крајем XIV века високог су уметничког квалитета и не заостају за другим уметничким гранама овог периода. Карактерише их стилска, иконографска сродност и сличност у техници рада, као и истоветност материјала којим су рађене. Специфичним иконографским и стилским карактеристикама одише плаштаница из манастира Хиландара, настала вероватно у XV веку, а везује се за манастир Лесново и на њој се помиње Јован Сиропуло.

Аери-воздуси, ● Покривачи дискаса и путира при вршењу литургије, рађени у XIV и XV веку, сачувани су у незнатном броју. Још почетком овог века, па и у периоду пре другог светског рата, налазило их се неколико у ризници св. Климента у Охриду, што сазнајемо по описима истраживача из тог времена. До сада су сачувани само аери који се налазе у манастиру Хиландару, а припадају крају XIV и почетку XV века (сл. 9 и 10). На једном од њих представљено је Причешће апостола хлебом, а на другом сцена Божанствене литургије, са Агнецом у средини. Композиција првог се одликује симетричним груписањем фигура, успелим цртежом и складним пропорцијама представљених личности. Неуобичајена је представа свих дванаест апостола одједном, као и пружање хлеба обема рукама. Сродност постоји са наруквицама с почетка XV века из Музеја српске православне цркве у Београду, али је тамо на свакој наруквици представљено по шест апостола. На сачуваним аерима старијим и млађим од хиландарског, уобичајено је да се сцена Причешћа дели, приказивањем на два аера који су замишљени као пандани, а на сваком од њих је представљено по шест апостола. Исти начин компоновања показују и наруквице са представом Причешћа. Овај систем је примењен на најстаријим сачуваним аерима Алексија Палеолога са краја XII века, који се налазе у катедрали у Халберштату. Иста замисао остварена је и на представи Причешћа на Солунској плаштаници из XIV века. Композицију другог аера из Хиландара такође карактерише симетричност композиције, али се централни значај представе Агнеца потенцира природним увећањем патене у којој је Христос. Представе Агнеца, сем на аерима, налазе се и у нашем средњовековном сликарству.

Аналогије орнаменталног оквира првог аера, који се састоји од биљног преплета што спаја медаљоне са крстовима, показује оквир аера са представом Причешћа, који се налазио у Охриду; његова нежнија варијанта оквиравала је и несталу плаштаницу Андроника Палеолога са краја XIII века, такође из Охрида. Исти орнамент красио је и оквир аера којим је била закрпљена поме-

нута плаштаница. Украс другог аера, у основи близак првом, са више елемената графичизма, готово је аналоган орнаменталном оквиру великог аера из манастира Сучевце с краја XIV или почетка XV века, који се налази у Радауцима.

ЗАВЕСА ● Од великог броја црквених завеса и других декоративних тканина које су украшавале цркве и манастире сачуван је незнатан број, који нам својим репрезентативним изгледом и високим уметничким квалитетом дочарава сјај унутрашњости средњовековних храмова. Једина сачувана катапетасма-завеса за двери, која је у периоду неразвијених иконостаса имала важну функцију, налази се у манастиру Хиландару и поклон је монахиње Јефимије (сл. 11). Спада у ретке предмете из овог периода на којима је означена година: везена је у последњој години XIV века. На њој су представљени Христос као велики архијереј, Василије Велики и Јован Златоусти, праћени анђелима као ђаконима који служе литургију. Композиција има свечани карактер, сходно догађају који приказује. Одећу представљених личности карактерише богатство украса, чије елементе налазимо и на неким представама у сликарству. Неки детаљи се јављају на оковима икона, насталим у исто време. Стилске сродности постоје у обради фигура — што се огледа у диспропорцији знатно умањених глава, сем Христове, у односу на остале делове тела — са плаштаницом из манастира Путне монахиња Јефимије и Еупраксије.

ПОДЕБ-ПЕЛЕНЕ-СКУТИ ● Вешале се испод икона и некад понављале представе са икона које су украшавале, биле су у употреби у свим православним црквама. Међутим, највећи број сачуван је у Русији. Једна од најлепших подеа налази се у Хиландару (сл. 12). На њој су извезене Благовести и Рођење Христово. Високог је уметничког нивоа и виртуозног начина рада, најсроднија је Солунској плаштаници, која се може сматрати ремек-делом у области уметничког веза. Нема сумње да је настала у XIV веку, јер садржи све карактеристике сликарства тога времена. Подеа из Хиландара се стилски везује за поменути плаштаницу, као и начином испуњавања комплетне позадине везом и идентичним орнаменталним оквиром. Необична је и представа две сцене на једном комаду, што се може објаснити претпоставком да је била предвиђена за икону сликану са обе стране, а приказује два догађаја из живота Богородице, који хронолошки следе један другог. Теме су преузете из сликарства и обрађене до детаља, користећи се у реализацији свим могућностима које пружа техника веза.

ВЕЗЕНА ИКОНА ● Један од ретких примерака, колико нам је познато и најстарији из ове групе, је икона на којој је комбинована техника веза и сликање, што је изгледа, инспирисано иконама са оковима. Представља допојасну Богородицу са Христом (сл. 13). Пореклом је из Охрида, сада се налази у Музеју примењене уметности у Београду. На њој је само инкарнат сликан темпером, а драперије, позадина и оквир су извезени. По својим стилским и иконографским особинама показује аналогије са уметничким радовима из XIV века. У функцији иконе, готово истих димензија, сродно конципиран, сачуван је нешто познији вез са представом св. Силвестра, сада у Руском музеју у Лењинграду. Представе Богородице са Христом, као и разних светитеља, често компоноване као централне личности, уоквирене другим сценама у бордури, налазимо на више везених пелена насталих током XV и XVI века, рађених у Русији где се и сада чувају.

ПОКРОВ ЗА МОШТИ ● Оригинално композиционо решење карактерише покров за мошти кнеза Лазара из 1402. године, дар монахиње Јефимије (сл. 14). Украс чини извезени литерарни текст, који представља похвалу кнезу Лазару и сврстава се у један од најлепших текстова наше средњовековне књижевности. Правилан распоред и пажљиво цртање слова одлика је и текста извезеног на катапетасми монахиње Јефимије из Хиландара. Сличну замисао испуњавања композиције извезеним текстом налазимо на једном знатно каснијем везу из 1736. године, који се налази у Музеју грчке народне уметности у Атини.

ЕПИТРАХИЉИ ● Делови црквене одеће очувани су у неупоредиво мањем броју од литургијских, и покривача друге врсте, који су употребљавани у црквама до средине XV века. Међу најстарије сачуване епитрахиље са краја XIV и почетка XV века спада епитрахиљ из Петрове цркве код Новог Пазара, сада у Народном музеју у Београду. По својој композиционој схеми је јединствен, мада по типологији припада категорији епитрахиља са представама светитеља под аркадама (сл. 15). Ниједан до сада познати епитрахиљ нема сродан распоред украсних површина. По доњим партијама, које су испуњене орнаментима укомпонованим у хоризонталне појасеве, међусобно одвојене ужим орнаментисаним тракама (сл. 16), близак је представама епитрахиља на нашим средњовековним фрескама. Будући да су на ликовним представама једино видљиве доње површине епитрахиља, немамо елемената за тражење аналогича са горњим површинама, које покривају други делови свештеничке одеће. У орнаментици, сродности постоје са фрескоорнаментима примењеним на везеним површинама, са декоративном пластиком и орнаментима на временски блиским црквеним везовима, епитрахиљем митрополита Антима као и другим епитрахиљем такође из XIV века из манастира Тисмане, затим на извештан начин са Јефимијином катапетасмом из Хиландара. Оквирни орнамент са епитрахиља примењен је и на подеи са представом Благовести и Рођења Христовог из манастира Хиландара. По свом украсу, избору представљених личности, материјалу и начину рада епитрахиљ се датује у крај XIV или почетак XV века. Донекле сродну композициону схему, са увећаним бројем представљених личности, али изостављеним доњим орнаменталним површинама, показује епитрахиљ из Пећке патријаршије (сл. 17 и 18). Настао је спајањем два веза, различитих стилских и техничких карактеристика, насталих до средине XV века. На помепутим епитрахиљима је примењен сродан тип полукружних аркада, сродни су и украси ван лукова аркада, заједнички им је и фронталан став фигура под луковима. На пећком епитрахиљу орнаментални фриз између светитеља чине везани кружни медаљони испуњени равнокраким крстовима; налазе се на нашим најстаријим везовима, као на Милутиновој плаштаници. Тип полупалмета који краси доњи орнаментални фриз овог епитрахиља испуњава међупросторе у оквирном орнаменту поменуте плаштанице.

Дивергентне карактеристике како у композиционом тако и у стилском погледу показује епитрахиљ с монограмом Теотима монаха, који је изведен као и монограм митрополита Антима на епитрахиљу из Тисмане. Епитрахиљ је настао почетком XV века и налази се у ризници манастира св. Тројице код Пљеваља (сл. 19). Систем везаних медаљона испуњених допојасним фигурама, у овом случају са увећаним бројем личности, који теку по вертикали, налазимо и на већ поменутом епитрахиљу из Тисмане насталом око 1380. године. Исти систем уоквиривања светитеља није стран моравском сликарству. Занимљив је зооморфни украс у међупросторима медаљона, близак оријенталним решењима, као и украс доњег дела епитрахиља, који је системом преплета и избором

декоративних детаља такође инспирисан Оријентом. Најближе аналогије показује са епитрахилима истог типа из светогорских манастира Лавре, Ставрониците и Дионисијата.

Наруквице ● Сродним стилским и техничким карактеристикама, као и материјалом употребљеним за вез, особито изванредном минуциозношћу у раду одликују се два пара наруквица из манастира Крушедола, сада у Музеју српске православне цркве у Београду (сл. 20 и 21). Студиозна симетрија геометријске тачности у обради композиције заједничка је свим поменутиим предметима. По начину и прецизности рада, као и квалитету употребљеног материјала за вез, спадају у највредније међу сачуваним везовима на Балкану насталим крајем XIV и почетком XV века. По техничким карактеристикама сродан им је епитрахил из манастира Бистрице у Влашкој, као и већ поменути епитрахили из светогорских манастира Дионисијата, Лавре и Ставрониците. На тој територији вез сродних карактеристика је фрагмент, вероватно део епитрахила са представом св. Тројице, који се чува у Народном музеју у Охриду. На оба пара наруквица, рађених почетком XV века, представљено је Причешће апостола, тема карактеристична за најстарије сачуване предмете ове врсте.

Набедреник ● Најстарији набедреник сачуван код нас налази се у Народном музеју у Београду (сл. 22). Вероватно је настао до средине XV века. Илуструје тему Силаска Христа у ад, типичну за најстарије предмете ове врсте. У стилском погледу везује се за сликарство Мистре и за ликовна решења блиска моравском сликарству, а по начину рада најсроднија му је наруквица из Народног музеја у Прилепу. Орнаментални украс у бордури набедреника јавља се у фрескосликарству XIV века, али и на епитрахилима насталим током XV века; нешто измењен налази се на индителији помињаног аера из Хиландара са представом Причешћа.

Везене апликације ● Занимљиве су везене површине, накнадно аплициране на фелон који се налазио у Богородици Перивлепти, а сада у Народном музеју у Охриду (сл. 23). Украс се састоји од крстова испуњених биљном лозицом, од којих је један нашивен на леђима фелона, а два на грудном делу. Крстови су настали спајањем широким везеним трака преломљених под правим углом, што налазимо и у фрескосликарству на представама фелона, ређе сакоса, тском средњег века, а јавља се и као декоративни мотив индителија. Изнад и испод крста на леђима фелона из Охрида, нашивена је још по једна оваква трака, али није постављена на ранији уобичајени начин фланкирајући крст, већ изнад и испод издуженог крака крста, што је разумљиво јер је стваралац новог фелона био временски вековима удаљен од првобитних узора, независно од тога да ли је вез примарно украшавао фелон, сакос или неки црквени покривач. По ивицама фелона, а и у његовом унутрашњем делу, нашивене су орнаментисане траке, негде нелогично пресечене или настављене, што је нормална последица његове секундарне употребе. Украшава их неколико врста орнамената. Међупросторе красе кружни медаљони са уписаним крстовима, које срећемо на средњовековним ликовним представама, као украсни елемент сакоса али и индителија. Налазе се и на познатом сакосу са краја XIV века који се чува у Ватикану. Орнамент биљне лозице у тракама и крстовима је истог типа, незнатно варираног, неkontинуираног система компоновања, а ствара целине, завршене нежним завијуцима у виду бркова лозе; мотивом карактеристичним за ране кинеске тканине. На неким деловима украсних трака

између биљних лозица су кружни медаљони украшени крстовима у чијим је међупросторима биљни орнамент у виду волуте, што има аналогија са фрескоорнаментима у сликарству XIV века, а јавља се и као изоловани орнамент на епитрахилу из Петрове цркве у Новом Пазару. У везеним тракама по доњем рубу и око отвора за врат, где се сужавањем расположивог простора врши поједностављење и редуцирање украса, налазимо елементе сличности са покривачем Христовог тела на плаштаници краља Милутина и оквирним орнаментом веза са представом Нерукотвореног образа и светитеља из 1399. године, сада у Државном историјском музеју у Москви. У нашивеним украсним тракама на овом фелону налази се још један занимљив украс створен геометријским преплитањем кривих линија, које стварају међупросторе конкавних октогона испуњених срцоликом биљном стилизацијом (сл. 24) коју срећемо на раним сицилијанским тканинама оријенталног карактера, али се налази и на фрагментима везених тканина нађеним у владарским гробовима у Царевцу, у Трнову из XIV века. Његова варијанта се стидљиво појављује у горњем делу подее са представом Ваведена из Музеја у Охриду, која се у обради ликовна и детаља на њима апсолутно везује за деизисну плочу са апостолима из Богородице Перивлепте са краја XV века. Варијанте овог орнамента несумњиво источњачког карактера примењене су и на сликаним текстилним орнаментима моравског сликарства. Појављује се и као украсни детаљ на епитрахилу из манастира Путне из XV века. Позадина везеног украса фелона је касније извезена, пошто је првобитна тканина пропала, а судећи по њеним траговима на ивицама трака, види се да је тканина истоветна, па на основу тога закључујемо да су сви везени делови припадали једном предмету. На основу материјала, начина рада и примењеног украса постоје индиције да су везене партије настале крајем XIV или почетком XV века.

Резимирајући већ изнете анализе и констатације, видимо да је уметнички вез одраз уметничких схватања историјске епохе у којој је настајао, као и повољних материјалних прилика. Композиције и обрада ликовна су блиски сликарским остварењима, а теме и иконографија на њима су стриктно одређени зависно од употребног карактера и симболичног значења појединих врста предмета. У складу са високим дометом уметности код нас до средине XV века, зависно од наручилаца који су припадали највишим круговима у земљи, природно је да су црквени везови овог периода најрепрезентативнији и на највишем уметничком нивоу.

Новембар 1972.

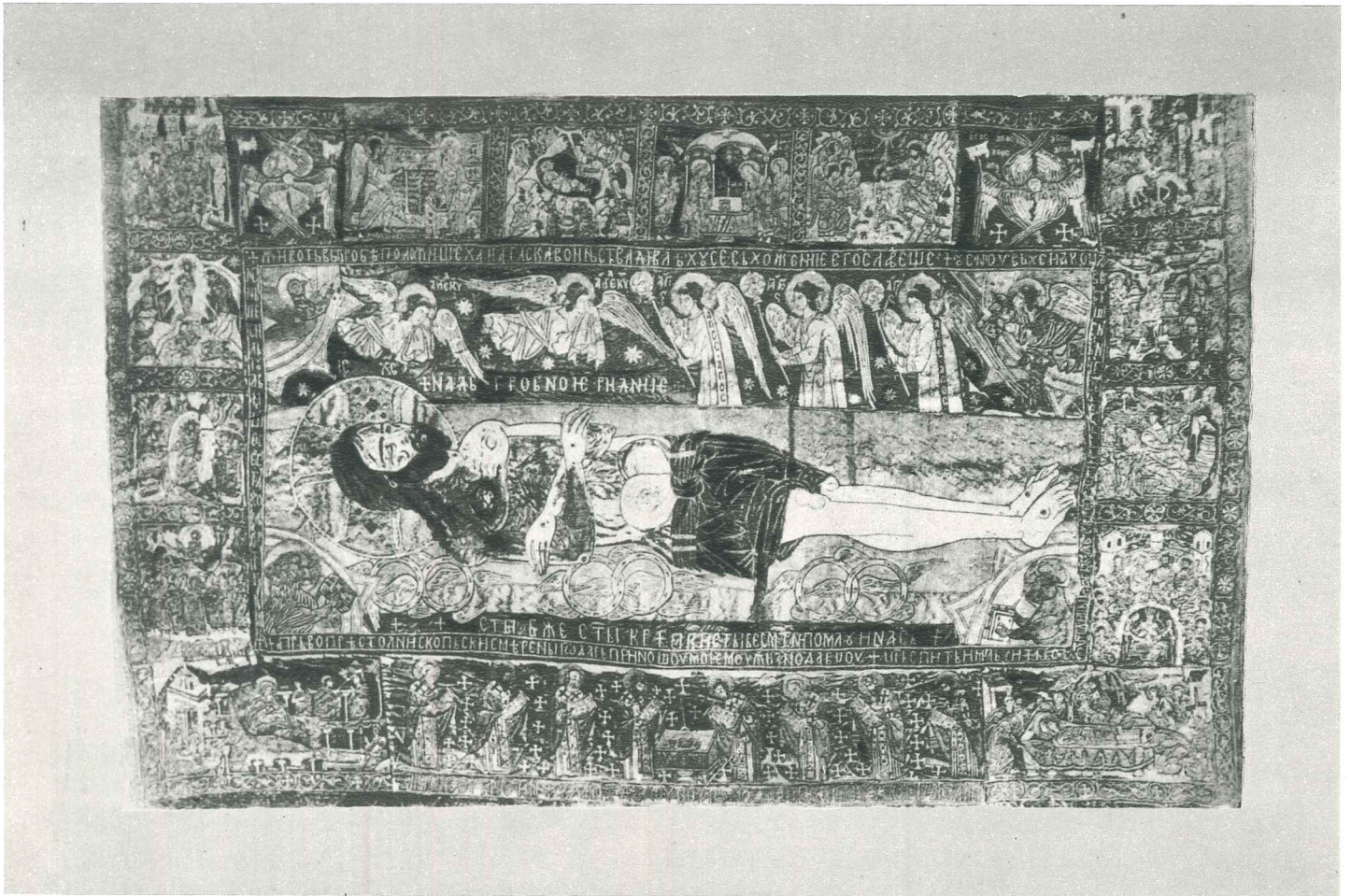
Илустрације

2

1

5

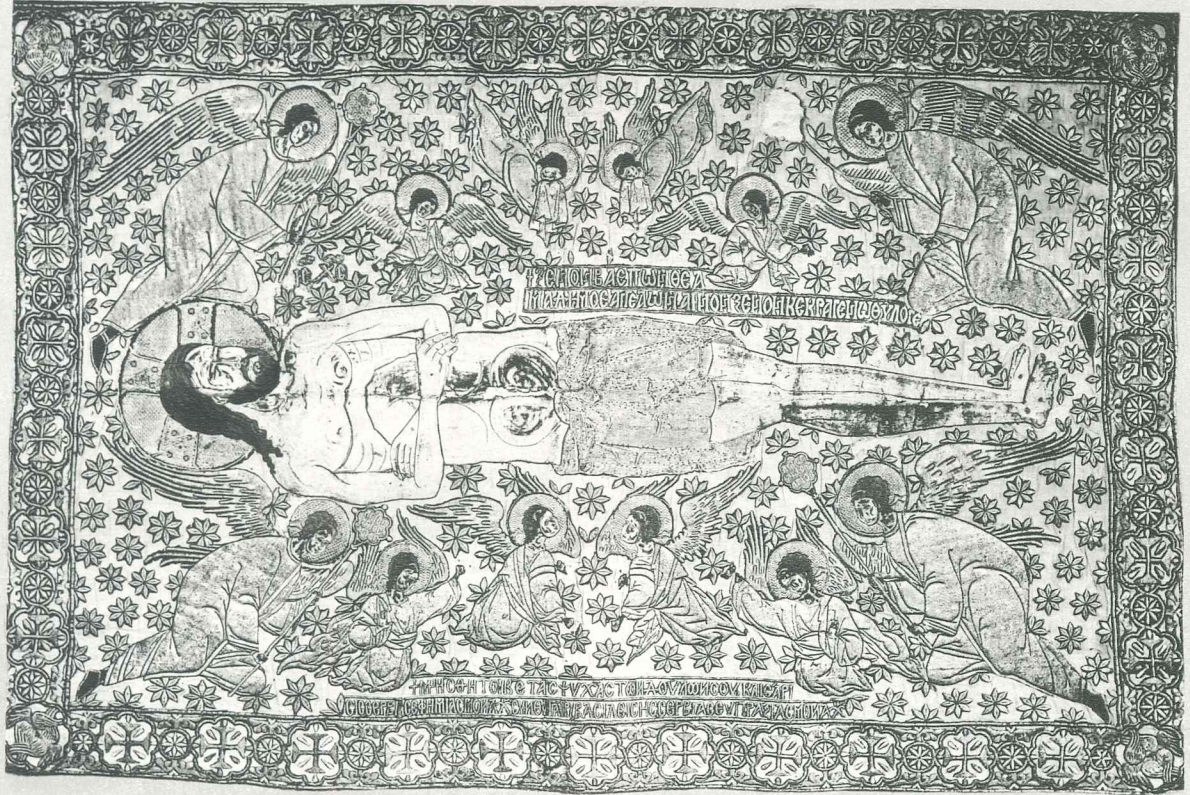
3

4

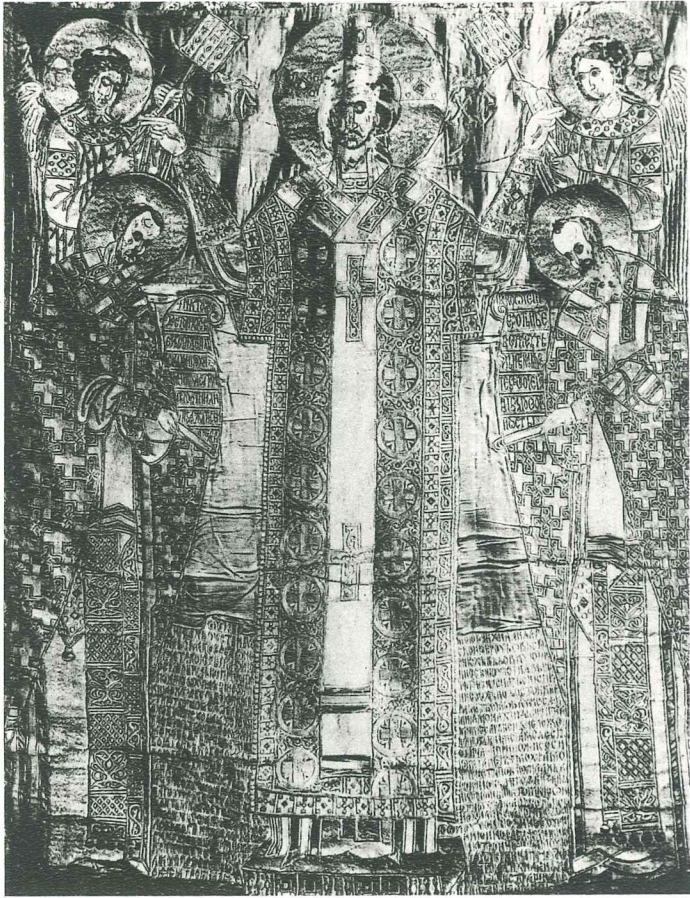
6

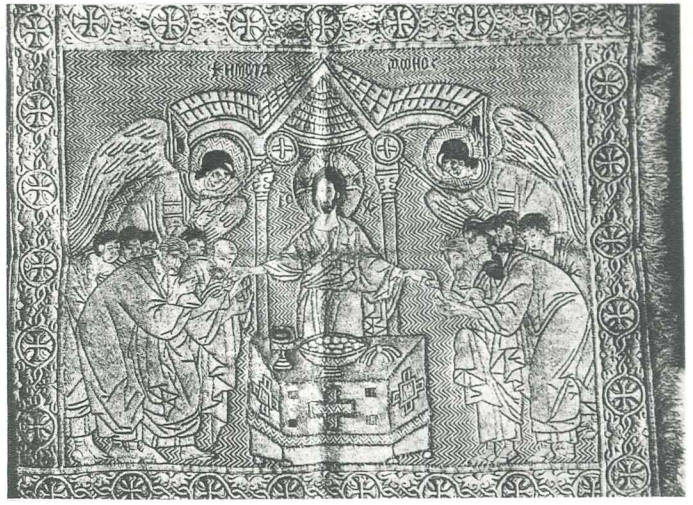
7

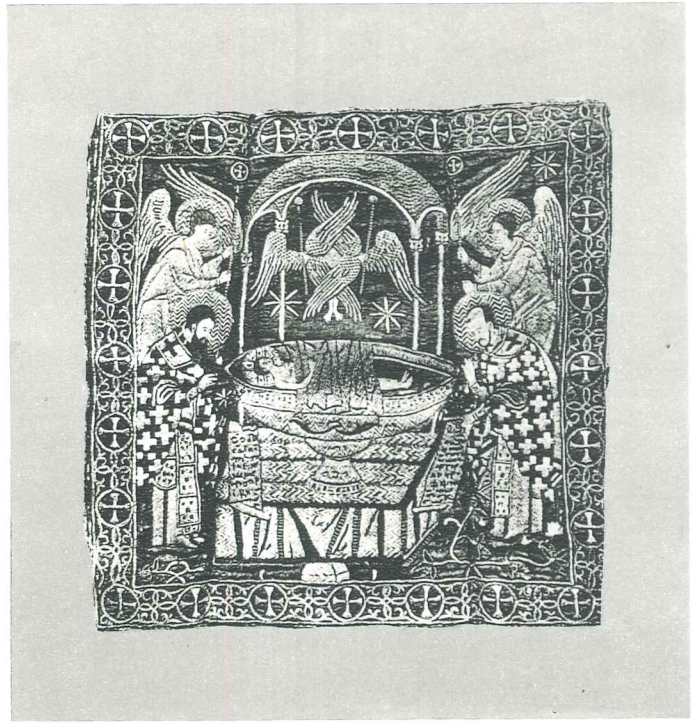
8

11

9

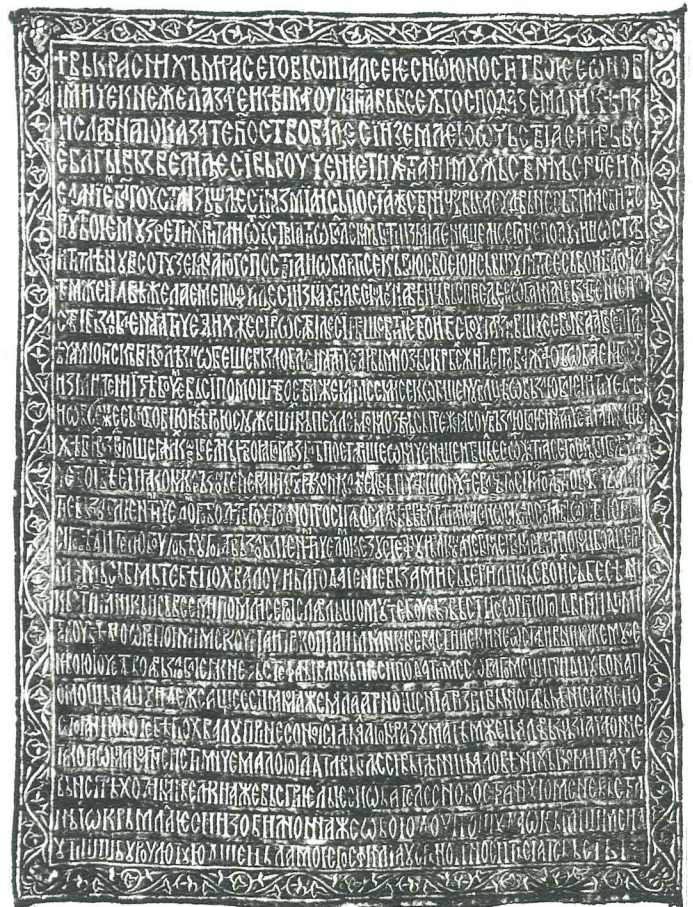
10

12

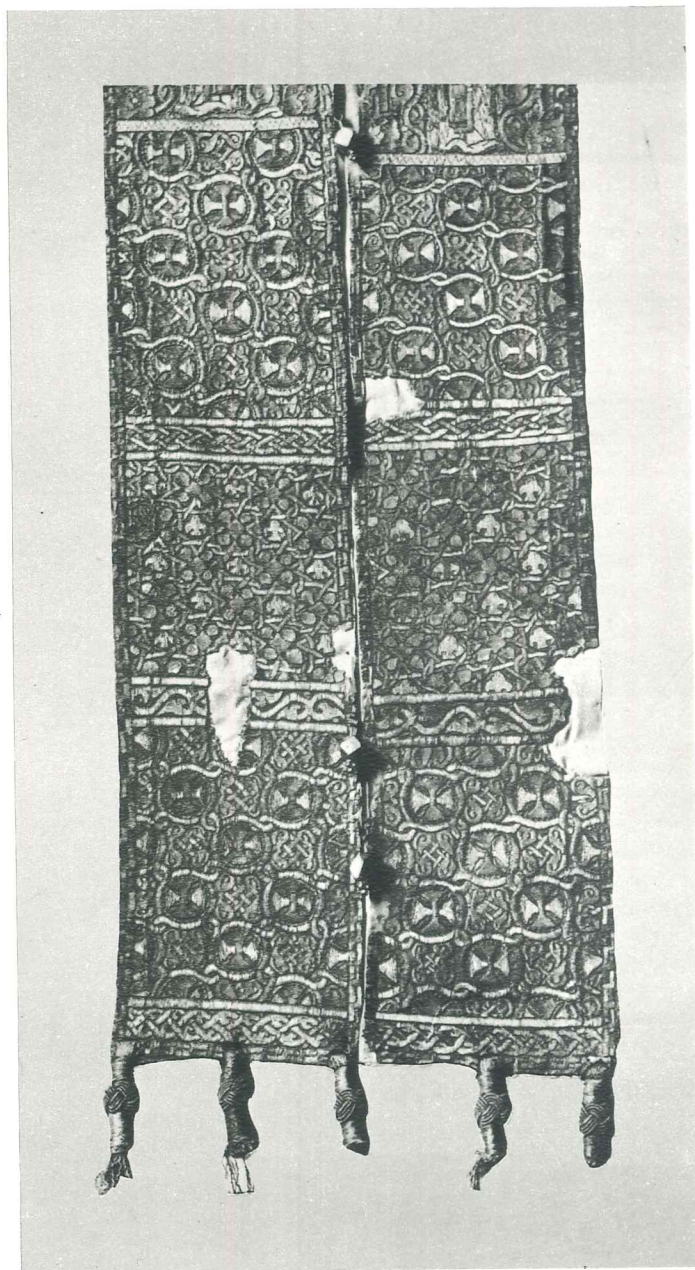
13

14

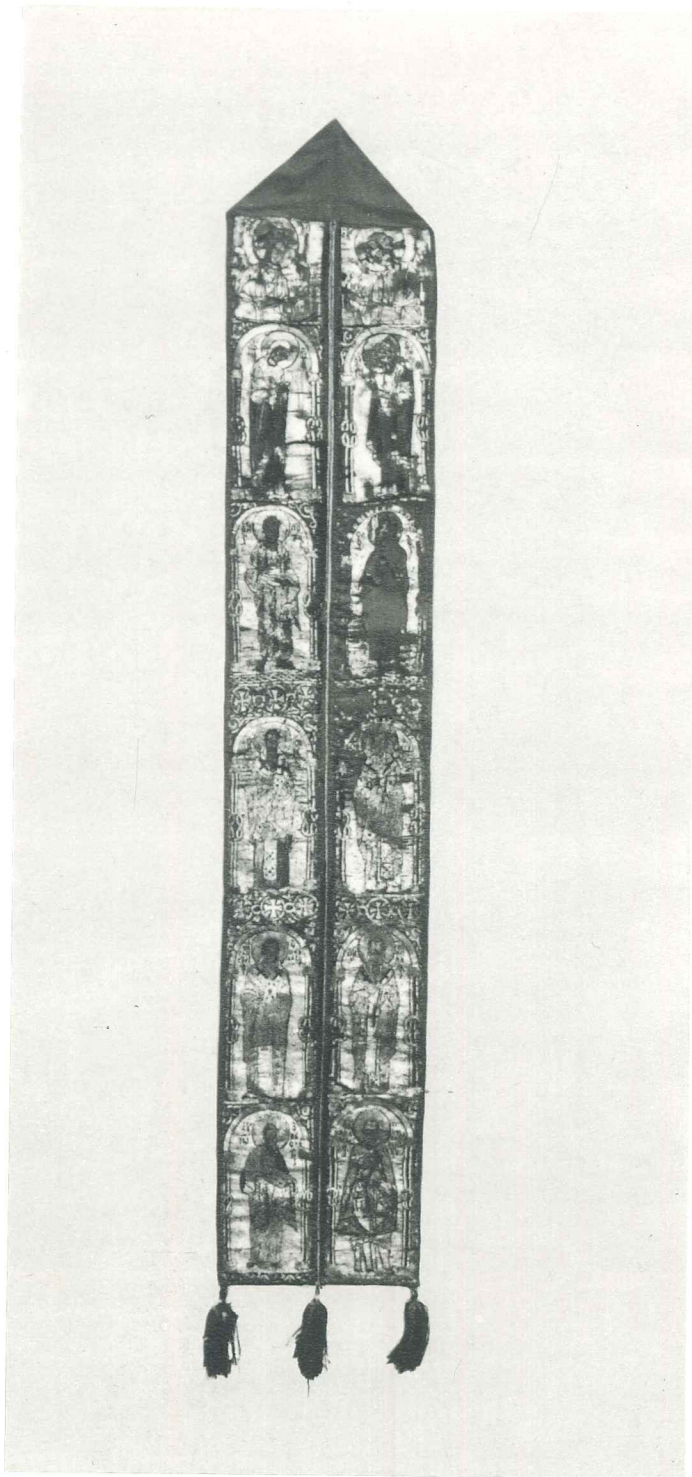
15

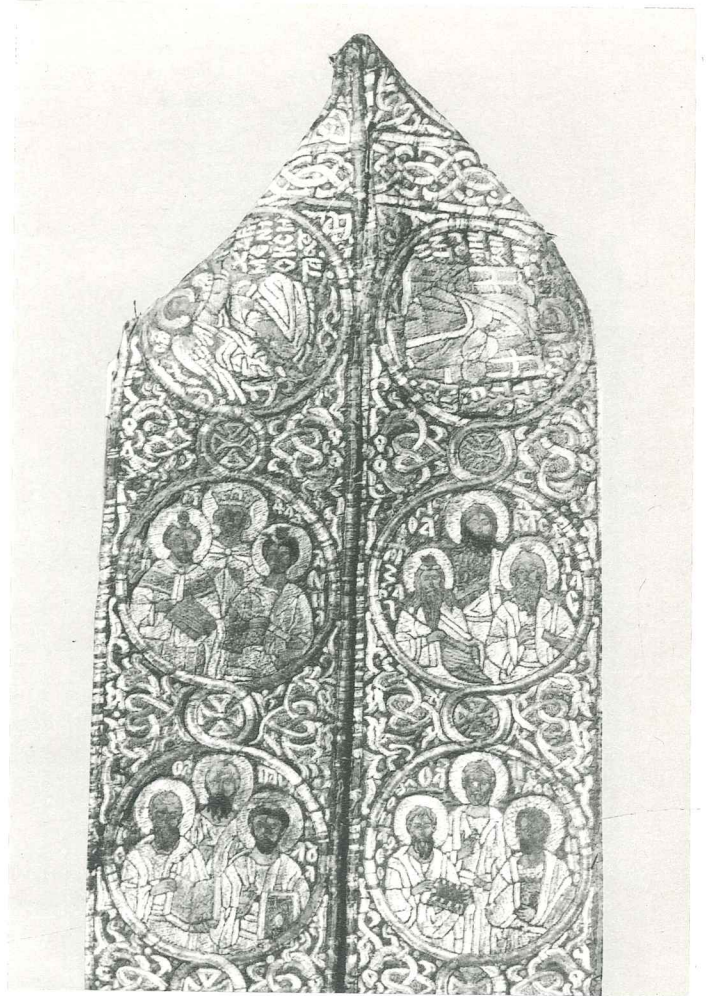
16

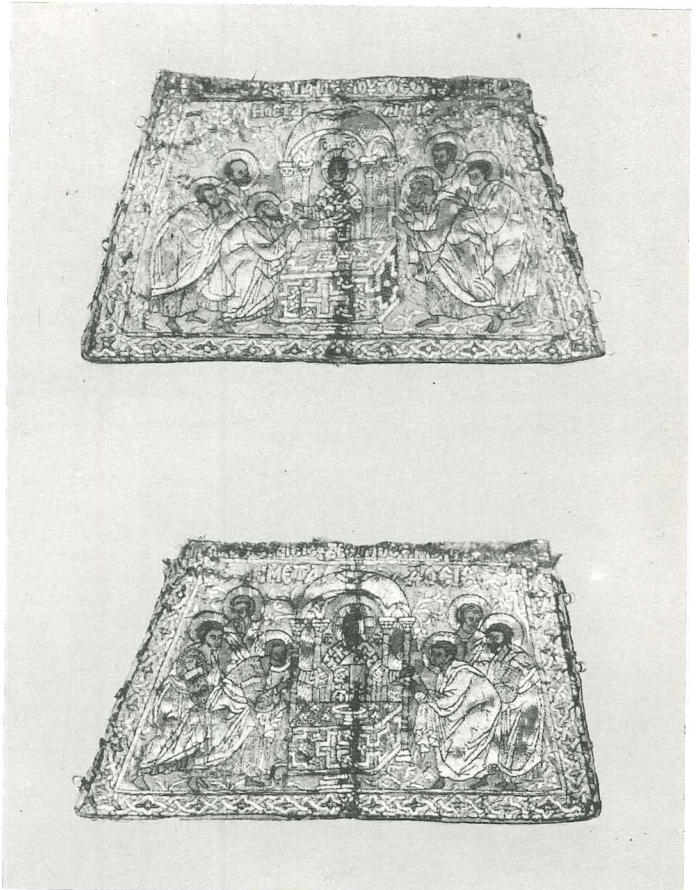
18

17

19

20

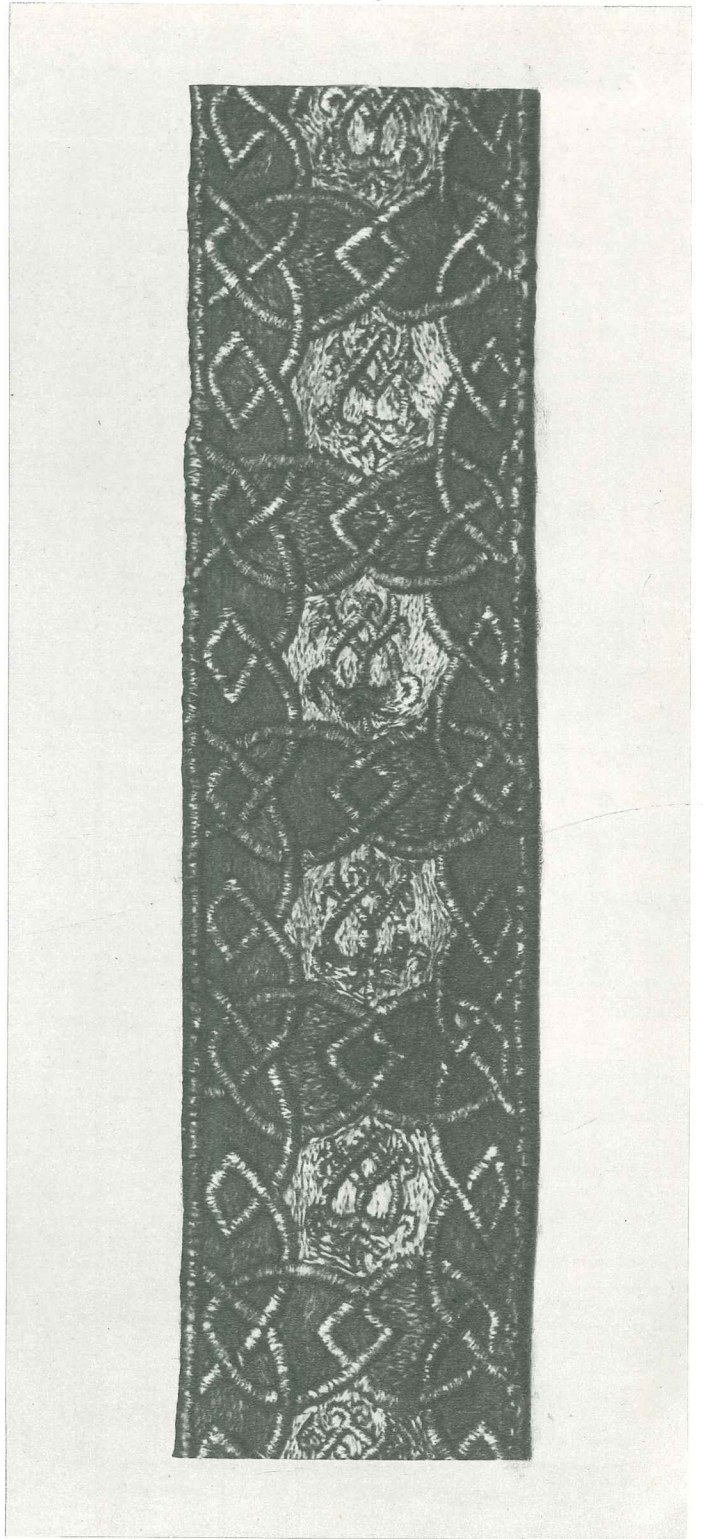

22

23

24

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

1. Копија са фреске костима Кирила Александријског из манастира Ресаве, XV век
2. Копија са фреске костима (детал на бедреника) св. Николе из манастира Дечана, XIV век
3. Копија са фреске костима (детал са коса) св. Саве из Богородице Љевишке у Призрену, XIV век
4. Плаштаница краља Милутина, почетак XIV века, Музеј српске православне цркве, Београд
5. Плаштаница архиепископа Јована, средина XIV века, манастир Хиландар
6. Плаштаница Антонија Хераклејског, друга пол. XIV века, манастир Студеница
7. Плаштаница монахиња Јефимије и Еупраксије, крај XIV века, Манастир Путна
8. Плаштаница из манастира Хиландара, XV век
9. и 10. Аери из манастира Хиландара, XIV, XV век
11. Катапетазма монахиње Јефимије, крај XIV века, манастир Хиландар
12. Подеа из манастира Хиландара, XIV век
13. Везена икона са сликаним ликовима, XIV век, Музеј примењене уметности, Београд
14. Јефимијина похвала кнезу Лазару, 1402. год., Музеј српске православне цркве, Београд
15. и 16. Деталји епитрахиља, крај XIV века, нађен у Петровој цркви код Новог Пазара, Народни музеј, Београд
17. и 18. Епитрахиљ из Пећке патријаршије, XV век,
19. Детал епитрахиља Теотима монаха, почетак XV века, манастир св. Тројице код Пљеваља
20. Наруквице, почетак XV века, Музеј српске православне цркве, Београд
21. Наруквице, почетак XV века, Музеј српске православне цркве, Београд
22. Набедреник, почетак XV века, Народни музеј, Београд
23. Фелон, крај XIV века, Народни музеј, Охрид
24. Детал фелона, крај XIV века, Народни музеј, Охрид

LIST OF ILLUSTRATIONS

1. Copy (from fresco) of Costume of Cyril's of Alexandria from Monastery Resava, 15th century.
2. Copy (from fresco) of Costume (detail of femoral) of St. Nicholas from Monastery Dečani, 14th c.
3. Copy (from fresco) of St. Sava's Costume (detail of sacos) from Bogorodica Ljeviška (Our Lady the Ljeviška) in Prizren, 14th century.
4. King Milutin's Altar Cover, early 14th century, Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade.
5. Archbishop Jovan's Altar Cover, mid-14th c., Monastery Hilandar.
6. Anthony Heracleion's Altar Cover, the second half of the 14th century, Monastery Studenica.
7. Nun Jefimija's and Nun Eupraxia's Altar Cover, late 14th century, Monastery Putna.
8. Altar Cover from Hilandar Monastery, 15th cent.
- 9 and 10 — Aers from Monastery Hilandar, 14th and 15th centuries.
11. Nun Jefimija's cathapetasma, late 14th century, Monastery Hilandar.
12. Podea from Monastery Hilandar, 14th century.
13. Embroidered Icon with painted figures, 14th cent., Museum of Applied Arts, Belgrade.
14. Jefimija's Eulogia to Prince Lazar, 1402, Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade.
15. and 16. — Details of Epitrachelion, late 14th century, found in the Peter's Church near Novi Pazar, National Museum, Belgrade.
- 17 and 18 — Epitrachelion of the Patriarchate of Peć, 15th century.
19. Detail of Monk Teotim's Epitrachelion, early 15th century, Monastery Sv. Trojica (St. Trinity) near Pljevlja.
20. Bracelets, early 15th century, Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade.
21. Bracelets, early 15th century, Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade.
22. Femoral, early 15th century, National Museum, Bgd.
23. Phellon, late 14th century, National Museum, Ohrid.
24. Detail of Phellon, late 14th cent., National Museum, Ohrid.